



# HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 1, p. 1-22, February 2019

DOI: 10.9737/hist.2019.705

Makalenin Geliş Tarihi: 28.12.2018 – Kabul Tarihi: 25.01.2019

## Sömürge Hindistan’ında İslâmî Akımlar: Ehl-i Hadis Cemaati Islamic Movements in Colonial India: Ehl-i Hadith Community

Dr. Ahmet AYDIN

ORCID No: 0000-0002-0943-8813

Şeyh Edebalı Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Bilecik

**Öz:** Hint alt kıtasında 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve günümüzde de varlığını sürdüren İslâmî akımlardan biri Nezîr Hüseyin (1805-1902) önderliğinde kurulan Ehl-i Hadis cemaatidir. Bâbürlü Devleti’nin 1857’de yıkılmasının ardından Hint-İslam toplumu içerisinde İngiliz yönetimine karşı dayanışma sağlamak, İslâmî tefdis faaliyetlerini devam ettirmek ve misyonerlik çalışmalarına karşı mücadele etmek gibi ilmî ve siyasî hedeflerle birçok cemaatin oluştuğu görülmektedir. İmâm-ı Rabbânî ve sonrasında gelişen tecdîd hareketlerinin yanı sıra bu yüzyılda Hindistan’da tesirini artıran Vehhâbilik ve Şevkânîlik de bu cemaatlerin ortaya çıkışı ve görüşlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu çalışma Ehl-i Hadis’in merkez siması sayılan Nezîr Hüseyin ve Siddîk Hasan Han’ın görüşleri çerçevesinde Ehl-i Hadis’in tarihini teşekkülü, temel tasavvur ve iddiaları ve Hint-İslam toplumuna yönelik eleştirileri çerçevesinde incelemeyi hedeflemektedir. Fikhî yönleri de bulunan bu cemaatler içerisinde Ehl-i Hadis dört büyük Sünnî fıkah mezhebinden birine intisaba ve mezhep geleneği içerisinde üretilen metinleri esas almaya karşı çıkarak uç bir görüşü temsil etmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Ehl-i Hadis, Hint alt kıtası, Nezîr Hüseyin, Siddîk Hasan Han.

**Abstract:** One of the movements that emerged in the Indian subcontinent in the nineteenth century and which still exists today is the Ahl-i Hadith community founded under the leadership of Nazir Husain (1805-1902). Many communities were formed with religious and political goals such as providing solidarity against the British administration in the Indo-Islamic society, maintaining Islamic educational activities and fighting against missionary activities after the collapse of the State of Babur in 1857. It can be said that Imam Rabbani and the subsequent reform movements, Wahhabism and Shawkânî school which gained strength in India had an impact on the emergence and views of this community. This study aims to examine the history of the Ahl al-Hadith in the framework of the views of the Ahl al-Hadith and the critiques of the Islamic-Islamic community and its basic imagination and claims within the framework of the views of Nezîr Hüseyin and Siddîk Hasan Khan. The Ahl al-Hadith represents an extreme view by opposing to one of the four major Sunni sects and taking as basis the texts produced in the sectarian tradition within these movements which stand out with their opinions on Islamic law.

**Keywords:** Ehl-i Hadith, Indian subcontinent, Nazir Husain, Siddiq Hasan Khan.

### Giriş

Bu çalışma 19. yüzyılın ortalarında Delhi ve Bhopal merkezli<sup>1</sup> olarak ortaya çıkan ve kendilerine Ehl-i Hadis adını veren bir cemaatin teşekkül sürecini ve temel yaklaşımlarını incelemeyi hedeflemektedir. Bâbürlü Devleti’nin 1857’de yıkılmasından sonra Hindistan’daki hâkimiyetlerini kaybeden müslümanların bir arada kalarak dayanışma içinde olmalarını, din ile

<sup>1</sup> Matt D. Yarrington, *Lived Islam in Bangladesh*, (University of Edinburgh, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İskoçya 2010, s. 90.

irtibatlarını kuvvetlendirmelerini ve Batılı eğitim sistemi zemininde İngilizler'in kültürlerini ve Hristiyanlığı yayma çalışmaları<sup>2</sup> karşısında çocuklarının iyi bir İslâmî eğitim almalarını sağlamak gibi hedeflerle oluşan gruplar içinde Ehl-i Hadis, Birelvî ve Diyobend cemaatleri öne çıkmaktadır. Hanefî mezhebine dair uç bir yorumu temsil eden ve yukarıdaki cemaatlerin aksine bölgesel bir hareket olarak kalan Ferâiziyye'yi de bu cemaatlere dâhil etmek mümkündür.<sup>3</sup> Hint alt kıtasında önemli bir etki yaratan<sup>4</sup> ve bugün de varlığını sürdüren bu cemaatlerin fikhî, tasavvufî ve siyasî yönleri bulunmaktadır. Örneğin bidat ve hurafe saydıkları işlerle meşgul olmaları sebebiyle mevcut tarikatları reddeden Ehl-i Hadis'in aksine Birelvîler tasavvufî yönleri ile öne çıkmaktadırlar. Herbir cemaatin İngiliz idaresine karşı farklı tavırlar geliştirdikleri görülmektedir.<sup>5</sup> Ehl-i Hadis İngiliz yönetimine karşı fiilî mücadeleyi savunmayarak, iyi geçinmeye çalışmasa da uzlaşma yoluna giden tarafta yer almıştır.<sup>6</sup> Bu cemaatlerin birbirlerini tekfir edecek kadar derin fikir ayrılıklarına sahip oldukları görülmektedir.<sup>7</sup>

Ehl-i Hadis, Birelvî ve Diyobend cemaatlerinin teşekkülü üzerinde Hindistan'da etkili olan ilim geleneklerinin tesirinden bahsedilebilir. Bu yüzyılda başta Vehhâbilik olmak üzere Yemenli ihyâ önderi Şevkânî'nin görüşleri müslümanları tesiri altında bırakmış aynı zamanda modernist İslam düşüncesinin önderi kabul edilen Seyyid Ahmed Han'ın etrafında bir çevre oluşmuştur. Sözü edilen bu cemaatler üzerinde en etkili olan ilim çevresi ise Şah Veliyyullah'ın düşünceleri etrafında şekillenen ve Dihlevîlik kavramı ile ifade edilen çizgidir.<sup>8</sup> Yukarıda arz edilen herbir cemaatin hoca-talebe irtibatı içerisinde ilmî silsilelerini ona dayandırmaları ve onun asıl takipçilerinin kendileri olduklarını ispata çalışmaları bunun açık bir göstergesidir. Şah Veliyyullah'ın eserlerini yayımlamaya yönelik çabaları<sup>9</sup> ve onun geliştirdiği ders programını kendi müfredatlarında esas almaları bu irtibatın göstergelerinden biridir.<sup>10</sup> Bu çalışma sözü edilen cemaatlerin Şah Veliyyullah'ın ilim çevresi içerisine dahil edilebileceği iddiasını taşımamaktadır. Zira gerek tarihi gelişimi gerekse müntesipleri ve hâkim anlayışları cihetlerinden herbiri hakkında müstakil çalışmalar yapılmadan bu cemaatlerin Şah Veliyyullah ile irtibatlarını inşa etmek mümkün değildir. Hareket ve ekol gibi kavramların bu cemaatler için kullanılmasının isabetli olmadığına, bunların cemaat yapısı içerisinde varlıklarını sürdürdüklerine de işaret etmek gerekir.<sup>11</sup>

Şah Veliyyullah'ın ihyâ düşüncesini savunan ve ilim geleneğini devam ettiren Rahimiyye Medresesi'nin önde gelen isimlerinin şehit düşmesi ve 1857'de devletin yıkılmasından sonra ülkeyi terk eden birçok âlim<sup>12</sup> gibi medresenin idarecilerinin de Hicaz'a hicret etmesi

<sup>2</sup> Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, Çev. Ahmed Küskün, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1990, s. 32-33; Durmuş Bulgur, "Ticaretten Sömürgecilğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hâkimiyeti", *Divan Dergisi*, C. 17, 2004, s. 100-101.

<sup>3</sup> Ahmet Aydın, "Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yorum: Ferâiziyye Hareketi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, , 2018, s. 457-478.

<sup>4</sup> Barbara Daly Metcalf, *Islamic Revival in British India*, Princeton University Press, Princeton 1982, s. 264.

<sup>5</sup> Bashir Ahmad Khan "The Forgotten Soul of The Resistance Movement", *Proceedings of the Indian History Congress*, C. 60, 1999, s. 513.

<sup>6</sup> Abdülhamit Birışık, *Hind Altıatası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s 115; Bashir Ahmad Khan, *Ahl-i Hadith Movement in Northern India*, (University of Kashmir, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan 1987, s. 60-62.

<sup>7</sup> Metcalf, *age*, s. 204, 265, 267, 273-274, 350, 358.

<sup>8</sup> Ahmet Aydın, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 366-453.

<sup>9</sup> Abdülhamit Birışık, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 96.

<sup>10</sup> Mahmood Ahmad Ghazi, *Islamic Renaissance in South Asia 1707-1867*, International Islamic University, Islamabad 2002, s. 257.

<sup>11</sup> Tahsin Görgün, "Tecdid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C. 40, 237.

<sup>12</sup> Bulgur, *age*, s. 73.

neticesinde ilmî faaliyetleri inkıtâya uğramıştır. Bu medrese etrafında gelişen ilim çevresinde yetişen isimlerden ancak bir kısmı fiilî mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Bir kısmı ise siyasi yenilgiyi kabul ederek medreseler kurmak yoluyla ilmî faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.<sup>13</sup> Bu çevre içinde yer alan isimlerin temel karakteristiği her birinin hadis ilmi üzerinde yoğun mesai harcamaları ve Şah Veliyyullah'ın "muhaddis fakih" kavramı ile simgeleştirdiği ihyâ projesi zemininde fıkıh ilmini ihyâyâ çalışmalarınıdır. 18. yüzyıl ihyâ hareketleri ile onların takipçileri olduklarını ileri süren bu cemaatleri birbirinden ayıran önemli hususlardan biri Ehl-i Hadis'in yaptığı üzere Ehl-i Kurân ve Kâdiyânîlik gibi bu dönemde Batı ve modernizmin etkisi ile ortaya çıkan hareketlere karşı da mücâdele vermeleridir.

Hint alt kıtasında erken dönemden itibaren hâkim mezhep olan Hanefiliğe karşı bu dönemde en esaslı eleştirileri yönelten ilim çevresi Ehl-i Hadis'tir. 19. yüzyılda bu bölgedeki ilmî tartışmaların odağında Hanefiler ile Ehl-i Hadis arasındaki hadis-fıkıh merkezli ihtilafların yer aldığı söylenebilir. Bu tartışmalar birbirlerini eleştirmek üzere kaleme alınmış eserlerden oluşan geniş bir literatürü ortaya çıkarmıştır. Hatta bu tartışmalar kimi zaman kavgalara da dönüşmüştür.<sup>14</sup> Dönemin Hanefî fıkıh âlimleri özellikle mezhep tarihi boyunca tartışılmış sembolik meselelere dair muhâlif görüşleri sebebiyle bu cemaati tenkit etmişlerdir.<sup>15</sup> Keşmir'de Ehl-i Hadis'in görüşlerinin yayılmaya başlamasının ardından bu bölgenin önde gelen dokuz Hanefî fakihî onların faaliyetlerinin yasaklanması gerektiğine yönelik bir fetvâ vermiştir. Bu fetvâyâ dayanarak cemaat mensuplarının meşitlere girmeleri yasaklanmış ve halk onlara fiilî saldırıda da bulunmuştur. Ehl-i Hadis mensuplarını kızdıran bu gelişmenin ardından onlar da Keşmir müftüsüne, temel ve dini haklarının ihlâl edildiğini ileri sürerek dava açmış ve kendilerinin Ehl-i Sünnet çizgisinde olduklarını ileri sürmüşlerdir.<sup>16</sup> Ambala (1863) ve Patna (1865) gibi şehirlerde bu cemaate mensup isimlerin asılması yahut da sürgüne gönderilmesi gibi neticelerle sonuçlanan davalar olmuştur.<sup>17</sup> Öte yandan Ehl-i Hadis'in söz konusu eleştirileri Hanefî fıkıh çevrelerinde hadis tedrisini ve mezhebin görüşlerinin rivâyete dayalı delilleri çerçevesinde savunulması temâyülünü artırmıştır.<sup>18</sup> Mesela imama uyan kimsenin kiraati meselesine dair Ehl-i Hadis ve Diyobend cemaatlerine ait dergilerde karşılıklı çok sayıda tefrika yayınlanmış ve mektuplar kaleme alınmıştır.<sup>19</sup> Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin (v. 1974) *Î'lâ'ü's-sünen* adlı hacimli eseri sözü edilen hadis-fıkıh merkezli tartışmalar neticesinde ortaya çıkmış eserlere verilebilecek isabetli örneklerden biridir. Şiblî Nu'mânî'nin (v. 1914) de içerisinde yer aldığı, ilmî faaliyetinin büyük bir bölümünü Ehl-i Hadis'in eleştirilerine cevap vermeye ayıran Hanefî fıkıh çevreleri ortaya çıkmıştır. Daniel Brown bu çevreyi Neo-Hanefilik olarak adlandırmıştır.<sup>20</sup>

Dönemin önde gelen hadis hocalarından sayılan Nezîr Hüseyin'in ilmî faaliyetleri ve yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla kurulan Ehl-i Hadis cemaati taklidi ve bir delil olarak kıyası mutlak olarak reddetmesi, ictihadı savunması ve Sünnet'in ihyâsı üzerinde temerküz eden ilmî yaklaşımları ile öne çıkmıştır. Bu cemaat en önemli temsilcileri arasında sayılan Sıddîk Hasan Han tarafından daha sistemli bir hale getirilmiş ve yazdığı eserlerle çok sayıda müntesibi

<sup>13</sup> Ghazi, *age*, s. 205.

<sup>14</sup> Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999, C. VIII, s. 1359; Bashir, *age*, s. 141-142.

<sup>15</sup> Daniel Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 48; Bashir, *age*, s. 113-115; Mushtaq Ahmad Wani, *Development of Islamic Sciences in Kashmir*, (Aligarh Muslim University, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan 1999, s. 200.

<sup>16</sup> Wani, *age*, s. 202-204.

<sup>17</sup> Bashir, "The Forgotten", s. 515.

<sup>18</sup> Halid Zaferullah Daudî, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*. İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 254.

<sup>19</sup> Bashir, *Ahl-i Hadith Movement*, s. 114, 146.

<sup>20</sup> Brown, *age*, s. 160.

kendisine çekmiştir. Ehl-i Hadis'in güç kazanması ve yayılmasında Gaznevî âilesinin de önemli rolü olmuştur.<sup>21</sup> Hadis şerhlerine yönelik yoğun ilmî faaliyetin gözlemlendiği 19. yüzyılda Ehl-i Hadis cemaati mensuplarının bu yöndeki telifatı dikkati çekmektedir. Mezhep geleneği içerisinde üretilen telif tarzlarından birini seçmek yerine bu âlimler fikhî tartışmaları bu şerhler zemininde yürütmüşlerdir. Ayrıca bu cemaat halkın daha kolay anlamasını sağlamak üzere temel hadis kitaplarını Urduca'ya tercüme etmesi ile de öne çıkmaktadır.<sup>22</sup>

Türkiye'de ilahiyat sahasında Hint alt kıtasındaki ilmî mirasa yönelik çalışmaların yetersizliğine paralel olarak sömürge dönemi Hindistan'ındaki İslâmî hareketlere olan ilginin de oldukça zayıf kaldığı söylenebilir. Hadis ilmine dair yapılan araştırmalarda Nezîr Hüseyin'in öğrencilerinin yazdığı hacimli hadis şerhleri temel kaynaklar arasına girmiş olmakla birlikte bu eserleri müelliflerini çevreleyen şartları ve Ehl-i Hadis cemaatinin temel tasavvurlarını göz önünde bulundurarak incelemenin önemine vurgu yapmak gerekir. Türkiye'deki akademik çalışmalar arasında Ehl-i Hadis ve Nezîr Hüseyin'i konu alan müstakil bir araştırma tespit edilememiştir. Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetini inceleyen Batılı çalışmalarda Vehhâbilik'in de tesiriyle yönetime karşı oluşan tepkiler bağlamında Ehl-i Hadis ele alınmaktadır. Hint alt kıtasında bu cemaati daha çok siyasî ve tarihi yönleriyle inceleyen birkaç doktora çalışmasına ulaşılabilmektedir.<sup>23</sup> Bu konuya dair müstakil çok sayıda makalesi ile Beşir Ahmed Han öne çıkmaktadır. Ehl-i Hadis cemaatine yönelik çalışmaların, farklı ilim dallarına dair yazdığı çok sayıda eser ve bu cemaatin tanınması için gösterdiği büyük gayretler sebebiyle Sıddîk Hasan Han üzerinde yoğunlaştığı görülür. Türkiye'de fıkıh ve kelam ilmine dair bazı görüşlerini inceleyen eserler ile onun tefsirciliğini müstakil olarak ele alan bir doktora çalışması tespit edilebilmektedir.<sup>24</sup> Onun görüşlerini ilmî faaliyetinin merkezinde yer alan fıkıh disiplini cihetinden ele alan geniş araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışma Ehl-i Hadis cemaatinin doğuşunu kurucu isimlerinin fikhî görüşleri bağlamında incelemeyi hedeflemektedir. Günümüzde de varlığını devam ettiren Ehl-i Hadis'in geç dönem tarihi müstakil araştırmalara bırakılarak, temel tasavvurları ve görüşleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

#### Tarihi Gelişimi

Ehl-i Hadis cemaati Nezîr Hüseyin'in eğitim-öğretime yönelik yoğun faaliyetleri ve Sıddîk Hasan Han'ın gerek maddî desteği gerekse de yazdığı eserler ve teşkilat çalışmaları ile kısa sürede gelişme göstermiştir.<sup>25</sup> Bu cemaatin görüşlerinin şekillenmesine dair üç temel tez bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Ehl-i Hadis'in çalışmalarını Şah Veliyyullah'ın tecdîd faaliyetinin devamı olarak değerlendiren yaklaşımdır. Aziz Ahmed, Ziyâ'ül-Hasen el-Farukî,

<sup>21</sup> Abdülhamit Birişik, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü", *Dîvân*, C. 9, S. 17, 2004, s. 8.

<sup>22</sup> Birişik, "Hindistan", *DİA*, C. 18, s. 96; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s. 109-110; Ghazi, *age*, s. 245-246.

<sup>23</sup> Bashir Ahmad Khan, *Ahl-i Hadith Movement in Northern India*, (University of Kashmir, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan 1987; Mushtaq Ahmad Wani, *Development of Islamic Sciences in Kashmir*, (Aligarh Muslim University, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan 1999; Nagma, *Impact of the Ahl e Hadith movement on Contemporary Muslim Society in India*, (Aligarh Muslim University, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan 2015.

<sup>24</sup> Saeedullah, *The life and works of Muhammed Siddiq Hasan Khan*, Sh. Muhammad Ashraf, Lahore 1973; Cüneyt Eren, *Siddik Hasan Han ve Ahkamu'l-Kur'an Tefsiri*, EKEV, Erzurum 2001; Seema Alavi, "Siddiq Hasan Khan (1832-90) and the Creation of a Muslim Cosmopolitanism in the 19th Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 54, S. 1, 2011, s. 1-38; İrfan Eyibil, *Siddik Hasan Han'a Göre Tevhid ve Şirk*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2013; Rahmatullah, *Contribution of Nawab Siddique Hasan Khan to Quranic and Hadith Studies*, (Aligarh Muslim University, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan 2015; Hameed Mohammed Rashid, *Şeyh Sedik Hasan Han el-Kannuşi'nin er-Ravdatu'n-Neddiyye Kitabından Bazı Fıkhi Meseleler*, (Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl 2017.

<sup>25</sup> Bashir, *age*, s. 5, 42; Birişik, *Hind Altkıtası*, s. 115.

Freeland Abbott, Zaferullah Daûdî, Sana Haroon ve Daniel Brown gibi isimlere göre bu cemaatin fikrî temelleri Şah Veliyyullah'ın izinden giden Ahmed b. İrfân'ın<sup>26</sup> (v. 1246/1831) kurduğu Mücâhidûn Hareketi'ne (Tarikat-ı Muhammediyye)<sup>27</sup> dolayısıyla Şah Veliyyullah'a kadar geri götürülebilir. Daniel Brown'a göre Ehl-i Hadis Şah Veliyyullah'ın görüşlerini yorumlamada aşırı bir ucu temsil etmektedir. Mücâhidûn hareketi mensupları fiilî mücadele üzerinde yoğunlaşmışlar fakat cihad faaliyetlerinin başarısızlıkla sonuçlanması ve 1857'de Bâbürlü Devleti'nin yıkılarak İngilizler'in yönetimi devralması nedeniyle ilmî mücadele yapılması gereği öne çıkmıştır. Ehl-i Hadis bedenî cihatla meşgul olan bu çevre içinden sözü edilen bu hedefe yönelmek üzere neşet etmiştir.<sup>28</sup> Ehl-i Hadis'in tarihini kaleme alan Muhammed İbrahim Mir Siyalkotî ve Rahman Ali de bu cemaatin doğuşu ve teşekkülünü Şah Veliyyullah'ın ilmî mirasını merkeze alarak izah etmişlerdir.<sup>29</sup>

Mahmud Ahmed Gazi Şah Veliyyullah'ın idaresindeki Rahimiyye medresesi etrafında gelişen ilim çevresinin 1842'den sonra farklı yaklaşımlara sahip iki gruba ayrıldığını söyler. Birinci grubu Nezîr Hüseyin ikincisini Şah Abdülazîz'in talebesi Ebû Said ed-Dihlevî'nin oğlu Abdülğanî b. Ebî Saîd ed-Dihlevî<sup>30</sup> (v. 1296/1878) temsil etmektedir. Her iki isim de kurdukları medreselerde farklı bakış açıları çerçevesinde Şah Veliyyullah'ın ilmî geleneğini öğretmişler ve onun mirasına sahip çıkmışlardır.<sup>31</sup> Hadis ilmüne yönelik yoğun ilmî faaliyetleriyle tanınan Ehl-i Hadis bu yönüyle onu örnek almıştır.<sup>32</sup>

Tarikat-ı Muhammediyye'nin tarihi gelişimini inceleyen müstakil çalışmasında Muinüddin Ahmed Han bu hareket ile Ehl-i Hadis arasında bir halef-selef ilişkisi kurmakta ve Ehl-i Hadis'in bu hareketin püriten anlayışını detaylandığı ve geliştirdiğini ileri sürmektedir.<sup>33</sup> Püritenlik 16. yüzyılda İngiliz Protestanların başlattığı kilisenin kutsal metinlerinde yer almayan ve sonradan uydurulmuş her türlü katkıdan arındırılmasını savunan bir hareketi ifade etmektedir.<sup>34</sup> Bu tespiti Ehl-i Hadis'in Şah Veliyyullah'ın ihyâ düşüncesindeki taklid karşıtlığı, mezhep birikimine yönelik eleştirileri ve sahih hadislerle amele yaptığı vurguyu kendisinin savunmadığı uç bir noktaya taşıdığını zımnen ifadesi etmesi bakımından isabetlidir.

Tabakat kaynakları ve icâzetleri esas alan Batılı araştırmaların bu cemaatin teşekkülünde merkezi role sahip isimlerin Şah Veliyyullah'a kadar uzanan yoğun bir hoca-talebe irtibatına dayanarak Ehl-i Hadis'i onun bir devamı olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.<sup>35</sup> Fakat bu yaklaşım sözü edilen çevre içinde yetişen Nezîr Hüseyin'in neden yarı ömrünü geçirdikten

<sup>26</sup> Geniş bilgi için bkz. Aydın, *age*, s. 408-437.

<sup>27</sup> Bkz. Aydın, *age*, s. 425-453.

<sup>28</sup> Freeland Abbott, "The Transformation of The Jihad Movement", *The Muslim World*, C. LII, S. 4, 1962, s. 291-292; Ziyâü'l-Hasen el-Farukî, *The Deoband School and The Demand for Pakistan*, Progressive Books, Lahor ts., s. 127; Brown, *age*, s. 45-46; Daudî, *age*, s. 251; Aziz Ahmed, *age*, s. 140-141; Sana Haroon "Reformism and Orthodox Practice in Early Nineteenth-Century Muslim North India", *Journal of the Royal Asiatic Society*, C. 21, S. 2, 2011, s. 197.

<sup>29</sup> Muhammed İbrahim Mir es-Siyalkotî, *Tarih-i Ehl-i Hadis*, Mektebetu Kuddisiyye, Lahor 2004, s. 457-472; Rahman Ali, *Tezkire-i Ulemâ-i Hind*, Çev. Muhammed Eyyüb Kâdirî, Pakistan Historical Society, Karaçi, ts., s. 410; Bashir, "The Forgotten", s. 510.

<sup>30</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. III, s. 1024; a.mlf., *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fî'l-Hind*, Matbaatu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye, Dimaşk 1983, s. 140; Ghazi, *age*, s. 244; Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm, Dârul-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut 1978, C. III, s. 260; Rahman Ali, *age*, s. 310.

<sup>31</sup> Ghazi, *age*, s. 181-183.

<sup>32</sup> Durmuş Bulgur, "1850-1900 Yılları Arasında Hind Yarımadası'ndaki İslâmî Fikir Akımları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2002, s. 112-113.

<sup>33</sup> Muinuddin Ahmad Khan, "Tariqah-i Muhammadiyah Movement", *Islamic Studies*, C. 6, S. 4, 1967, s. 377.

<sup>34</sup> Ali İsra Güngör, "Hıristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri", *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 21, 2005, s. 7-26.

<sup>35</sup> Metcalf, *age*, s. 275-276.

sonra onun ictihad, taklid ve intisap gibi konulardaki görüşleri ile izah edilemeyecek bir anlayışı savunmaya başladığını açıklamamaktadır. Biyografi kaynakları Nezîr Hüseyin'i yetiştiren hocalar, eğitim aldığı kurumlar ve okuduğu eserler üzerinde durmakta fakat hocalık pâyesini elde ettikten sonra kurduğu ilmî irtibatlar hususunda bilgi vermemektedir. Tezlerini tabakat kaynaklarını merkeze alarak hoca-talebe irtibatı içerisindeki ilişki ağlarına dayalı olarak geliştiren isimler bu kaynaklarda Şevkânî'den söz edilmemesi nedeniyle onun etkisini görmezden gelmektedirler. Ehl-i Hadis cemaati hakkında bir doktora tezi kaleme alan Matt D. Yarrington'ın özellikle bu ilişkiye isabetli bir biçimde dikkat çektiği görülür.<sup>36</sup> Ayrıca Şah Veliyyullah'ın fikhî görüşlerini derinlemesine incelemedikleri anlaşılan bu araştırmalar ikinci el literatürde onun fikhî görüşlerine dair öne çıkarılan ictihadı savunmak ve taklide karşı çıkmak gibi hususları Ehl-i Hadis'in de vurgulaması sebebiyle aynı görüşleri savduklarını kabul etmektedirler. Oysa ki yapılacak bir mukayese derin fikir ayrılıklarına sahip olduklarını gösterecektir. Şah Veliyyullah'ın mezheplerin görüşlerinin dayandıkları rivâyete dayalı deliller çerçevesinde tartışılması yönündeki ihyâ projesi onları da etki altında bırakmıştır. Fakat Şah Veliyyullah bu projesini mezhep geleneği içerisinde bir fikhî faaliyet olarak yürütürken<sup>37</sup> Ehl-i Hadis Şevkânî'nin tesiriyle mezhebe intisaba karşı çıkarak doğrudan naslarla amel düşüncesine meyletmiştir.

Ehl-i Hadis cemaati müntesiplerinin yukarıda arz edilen tezi destekleyecek mâhiyette açıklamalarda buldukları görülür. Bu cemaat kendi ilmî senedlerini Şah Veliyyullah, oğulları, ardından İsmail eş-Şehîd ve İshak b. Muhammed Efdal, kardeşi Yakup b. Muhammed Efdal (v. 1282/1865)<sup>38</sup> ve Şah Mahsusullah (v. 1856) üzerinden Nezîr Hüseyin'e kadar götürmektedir. Şah Mahsusullah'ın vefatı ve 1857'deki ayaklanma sonrasında Rahimiyye Medresesi kapatılmıştır.<sup>39</sup> Ehl-i Hadis bu geleneğin kendileri ile devam ettiği imasında bulunmaktadırlar. Hadis ve fıkıh gibi çeşitli ilim dallarına dair bu cemaat mensupları tarafından ortaya çıkarılan literatürün ilk eserlerini de Şah Veliyyullah'ın çalışmaları teşkil etmektedir.<sup>40</sup> Kendilerini mezhepsiz yahut da Vehhâbî olarak gören muhâliflerine karşı Ehl-i Hadis'in ilmî yaklaşımlarını bölgenin en merkezi şahsiyetlerinden Şah Veliyyullah'a dayandırdıkları ve onu bir referans noktası olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Ehl-i Hadis cemaati müntesipleri bilhassa Diyobendîler olmak üzere diğer cemaatlerin Şah Veliyyullah'ın metodunu terk ettiklerini düşünmektedirler.<sup>41</sup>

Nezîr Hüseyin'in yaşadığı dönemde bu cemaatin mensupları kendilerini mezheplerin teşekkülü öncesindeki Ehl-i Hadis geleneğinin devamı ve yaşayan temsilcileri olarak da tanıtmaya çalışmışlardır.<sup>42</sup> Nezîr Hüseyin'in öğrencisi Ebû Saîd Muhammed Hüseyin el-Mevlevî<sup>43</sup> (v. 1338/1920) kendilerini mezhepsiz ve Vehhâbî olarak isimlendiren muhâliflerine karşı 1887 yılında İngiliz yönetimindeki Pencap vâlisine bir dilekçe ile başvurarak bu cemaatin ismini Ehl-i Hadis olarak tescil ettirmiştir. Erken dönemde Muhammedî veya Muvahhid olarak da isimlendirilen<sup>44</sup> bu cemaatin Ehl-i Hadis olarak tanınma isteği önce Pencap ardından İngiliz yönetimi altındaki Hindistan topraklarında kabul edilmiştir. Muhammed Hüseyin el-Mevlevî ömrünün sonlarına doğru görüşlerinin yumuşaması ve Hanefî fıkıh çevrelerinden gördüğü

<sup>36</sup> Yarrington, *age*, s. 82.

<sup>37</sup> Aydın, *age*, s. 159-250.

<sup>38</sup> Muhammed İkrâm, *age*, s. 595.

<sup>39</sup> Ghazi, *age*, s. 93, 182, 184-185.

<sup>40</sup> Ebû Yahya İmam Han Nevşehrevî, *Hindustan meyn Ehl-i Hadis ki ilmi hidmat*, Mektebe-i Neziriyye, Sahival 1971, s. 14-15, 33, 41, 51, 118-115.

<sup>41</sup> Özşenel, *age*, s. 109.

<sup>42</sup> Azimâbâdî, *Gâyetü'l-maksûd*, Mektebetü Dâri't-Tahâvî, Riyad 1414/1993, C. I, s. 57; Yarrington, *age*, s. 84-85.

<sup>43</sup> Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, C. VIII, s. 1358.

<sup>44</sup> Özşenel, *age*, s. 108.

tepkinin de tesiriyle savunduğu yaklaşımı mezhep içerisinde bir yorum olarak göstermeye çalışmış ve Ehl-i Hadis Hanefîliği kavramını geliştirmiştir.<sup>45</sup>

Modern dönem çalışmalarında bu cemaat kullanıldığı zemin ve zamana göre farklı anlamlara gelen Ehl-i Hadis terimi merkeze alınarak “Yeni Ehl-i Hadis”<sup>46</sup> olarak tanımlanmaya çalışılsa da Ehl-i Hadis Şâfîliği çizgisiyle bu döneme kadar gelen tavrın bir takipçisi olmadıkları söylenebilir. Klasik dönemdeki Ehl-i Hadis’in metot ve faaliyet tarzını benimsemeleri hâlinde zaten bu isimle adlandırılmaları gerekir. Aydınlanma düşüncesini bir başlangıç olarak kabul eden ve bu dönemdeki görüşleri gelenekten ayırabilmek, bir kırılma ve kopma yaşandığını ifade edebilmek üzere “yeni” olarak tanımlayan yaklaşımı İslam tarihindeki bir gelişmeyi tasvir etmek için kullanmak isabetli olmayacaktır.

Ehl-i Hadis cemaatinin oluşumu hakkındaki ikinci tezi Diyobend medreselerinin önemli temsilcilerinden Ubeydullah es-Sindî<sup>47</sup> (v. 1944) savunmaktadır. Ona göre İshâk b. Muhammed Efdal’in 1258/1842’de Mekke’ye hicret etmesi ve orada vefatından<sup>48</sup> sonra Şah Veliyyullah’ın çizgisini devam ettirenler güç kaybetmişler, Veliyyullahîler ve Sâdıkpûrîler olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Sâdıkpûrîler adını verdiği ilim çevresi zâhirî eğilimler göstermiş, Yemen’deki Şevkânî ve Necd’deki Vehhâbîler ile sıkı ilişkiler kurmuş ve bu sebeple de Şah Veliyyullah’ın geleneğinden sapmışlardır. Dihlevîler’in Diyobend cemaatinin temelini oluşturduğunu göstermek ve kendisinin de içinde yer aldığı bu cemaatin Şah Veliyyullah’ın asıl takipçileri olduğuna dikkat çekmek üzere bu ayrımı yapan Ubeydullah es-Sindî bu iki grubun birçok meselede ihtilafa düştüklerini belirtir.<sup>49</sup> Ona göre Sâdıkpûrîler’in fikhî düşüncesinin sahip oldukları farklılıkları Veliyyullahîler gibi kendilerine önder saydıkları İsmâil eş-Şehîd’in *Usûlü’l-fikh* adlı eseri ile Şevkânî’nin *İrşâdü’l-fuhûl*’ü arasında yapılacak bir mukayese ile rahatlıkla anlaşılabilir. Ona göre Sâdıkpûrîler Veliyyullahîliğin temel kriterlerinden olan “dört mezhebe ittiba” tasavvurunu terk etmiş ve Şah Veliyyullah’ın İbn Hazm’ın taklid düşüncesini eleştiren tavrını da benimsememiştir. Ubeydullah es-Sindî, Nezîr Hüseyin’in kendisini mutlak müctehid olarak gördüğünü ve dört mezhepten birini taklidi terk ettiğini ifade etmektedir.<sup>50</sup> Nezîr Hüseyin’in öğrencisi Azimâbâdî’nin (v. 1329/1911)<sup>51</sup> *Avnü’l-ma’bûd*’unda on üçüncü asrın müceddidi olarak hocasını<sup>52</sup>, Şevkânî’nin öğrencilerinden Hüseyin b. Muhammed el-Ensârî el-Hazrecî el-Yemânî ve onun talebesi Sıddîk Hasan Han’ı<sup>53</sup> sayması Ubeydullah es-Sindî’nin Azimâbâdîler hakkındaki görüşünü teyid eder mâhiyettedir.

Ehl-i Hadis cemaati hakkında bir doktora çalışması hazırlayan Beşir Ahmed Han bu cemaatin Vehhâbîlik’ten neşet ettiğini ileri sürerek üçüncü bir tez ileri sürmüştür. Şah Veliyyullah’ın ihyâ faaliyeti ile Vehhâbîliği birbirinden ayıramadığı anlaşılan Beşir Ahmed Han ikisinin benzer hareketler olduklarını söylemektedir. Şah Veliyyullah’ın ilmî çevresinden ayrıldıktan sonra Nezîr Hüseyin’in taklidi mutlak olarak reddettiğini yönelik tespiti Dihlevîlik konusunda isabetli fakat bu iki hareketin benzer oldukları görüşü açısından izaha muhtaç bir ifadedir.<sup>54</sup> Ehl-i Hadis’in Vehhâbî temâyüllere sahip olduğu görüşü zamanla daha fazla kabul

<sup>45</sup> Qeyamuddin, *age*, s. 263; Mehmet Özşenel “Muhammed Hüseyin Mevlevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, C. 30, s. 542; Bashir, *age*, s. 135.

<sup>46</sup> Abdullah Aydınli, “Ehl-i Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 10, s. 508.

<sup>47</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1302; Farukî, *age*, s. 56-57, 114; Ghazi, *age*, s. 250-251

<sup>48</sup> Aydın, *age*, s. 428.

<sup>49</sup> Ubeydullah es-Sindî, *et-Temhîd li ta’rifî eimmeti’t-tecdîd*, Çev. Ebû Saîd Gulâm Mustafa Kâsımî, Lecnetu İhyâi’l-Edebi’s-Sindî, Haydarâbâd 1972, s. 2.

<sup>50</sup> Ubeydullah es-Sindî, *age*, s. 78, 80.

<sup>51</sup> Ghazi, *age*, s. 246-247.

<sup>52</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 108-109, 179.

<sup>53</sup> Azimâbâdî, *age*, C. XI, s. 395-396.

<sup>54</sup> Bashir, *age*, s. 1-4, 19-42, 57.

görmüştür.<sup>55</sup> Örneğin Ehl-i Hadis'in 1857'de bağımsızlık savaşındaki tavrı ve cihad anlayışını ele alarak bu tezi temellendirmeye çalışan İktidar Alem Han Vehhâbîler'in İslam tarihinde sadece kendileri gibi düşünmeyen müslümanlar ile savaştıklarını gözden kaçırmıştır.<sup>56</sup> Ehl-i Hadis'in gerek iman-amel ilişkisi konusundaki kelâmî temâyülleri gerek kaynak anlayışları gerekse furû-i fıkha dair savundukları birçok görüş Vehhâbîlerle benzerlik arz etmez. Aşağıda görüleceği üzere Siddik Hasan Han'ın eserlerinin temel kaynağını Hanbelî fıkıh çalışmaları değil kısmen Şah Veliyyullah ve büyük oranda ise Şevkânî'nin eserleri oluşturmaktadır. Hint-İslam toplumuna yönelik eleştirileri ve şirkten kaçınmaya yönelik vurgularının temellerini İmâm-ı Rabbânî ve sonrasında Şah Veliyyullah'ın eserlerinde bulmak mümkündür. Kendilerini Vehhâbî olmakla itham edenlere karşı bu cemaat isimlerini tescil ettirmişlerdir. Fakat selefi temâyüllere sahip bu cemaat zaman içerisinde Vehhâbîler'den maddî destek almaya başlamıştır. Günümüzde Pakistan'daki Ehl-i Hadis cemaatine ait medreselerin finansmanı Suudi Arabistan tarafından sağlanmaktadır.<sup>57</sup>

Ehl-i Hadis cemaati kurulduğu dönemde iyi bir eğitim almış, varlıklı âilelere mensup ve devlet idaresinin yüksek kademelerinde bulunan isimleri etrafında toplamıştır.<sup>58</sup> Günümüzde Ehl-i Hadis cemaati Hindistan, Pakistan ve Bengladeş'te<sup>59</sup> kurdukları eğitim müesseseleri ve çok sayıdaki takipçisi ile varlığını devam ettirmektedir.<sup>60</sup> Başta Benares'te kurulan Câmia-i Selefiyye olmak üzere Hindistan'ın farklı şehirlerindeki eğitim kurumları, yaptıkları yayınlar ve kurdukları kütüphaneler ile yayılan Ehl-i Hadis cemaati<sup>61</sup> 1980'den sonra Suudi Arabistan'ın finansal desteği ile etkinliğini oldukça artırmıştır. Siyâsî faaliyetlerden ziyâde yukarıda belirtildiği üzere eğitim çalışmaları ile öne çıkan bu cemaat Pakistan'da 1988'de 134 medreseye sahipken 2006 yılında sağladığı finansman desteği ile varolan medreseleri devralarak 3000'e yakın medrese açmıştır. Kendileri dışındaki grupları kolaylıkla şirkle itham etme temâyüllerini günümüzde de sürdürmekte ve Şiîlere karşı düşmanca tavırları ile diğer cemaatlerden ayrılmaktadırlar.<sup>62</sup>

Kurucusu: Seyyid Nezîr Hüseyin (1805-1902)

Ehl-i Hadis cemaatinin kurucusu ve yayılmasındaki en etkili isim Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî'dir.<sup>63</sup> Tam adı Nezîr Hüseyin b. Cevâd Ali b. Azametillah b. Allah Bahş el-Hüseyinî el-Bihârî ed-Dihlevî'dir.<sup>64</sup> Öğrencileri Abdülhay el-Hasenî'nin Hint-İslam tarihine dair hazırlanmış en kapsamlı biyografik çalışmalardan olan *Nüzhetü'l-havâtur*'nda<sup>65</sup> ve Azimâbâdî'nin *Gâyetü'l-maksûd*'unun<sup>66</sup> girişinde hocaları hakkında verdiği bilgiler onun hayatına dair en erken çalışmaları oluşturmaktadır.

<sup>55</sup> Charles Allen "The Hidden Roots of Wahhabism in British India", *World Policy Journal*, C. 22, S. 2, 2005, s. 87-88, 92.

<sup>56</sup> İktidar Alam Khan, "The Wahabis in the 1857 Revolt: A Brief Reappraisal of Their Role", *Social Scientist*, C. 41, S. 5/6, 2013, s. 15-23.

<sup>57</sup> İbrahim Aşlamacı, *Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam-Hatip Okulları*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2014, s. 268.

<sup>58</sup> Yarrington, *age*, s. 82; Bashir, *age*, s. 130.

<sup>59</sup> Yarrington, *age*, s. 88-89.

<sup>60</sup> Mehmet Özşenel, "Nezîr Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C. 33, s. 74.

<sup>61</sup> Birışık, "Hint Alt-Kitası", s. 8-9.

<sup>62</sup> Salim Çevik, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları, Ankara, 2013, s. 92-93.

<sup>63</sup> Bashir, *age*, s. 42, 45; Brown, *age*, s. 46; Birışık, *age*, s. 7; Özşenel, *age*, C. 33, s. 73.

<sup>64</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1391; Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 51.

<sup>65</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1391-1393.

<sup>66</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 51-67.



1220/1805 yılında<sup>67</sup> Bihar'da doğan Nezîr Hüseyin ilk eğitimini burada almıştır. Geç bir yaşta (16) eğitim hayatını sürdürmeye karar veren Nezîr Hüseyin'in<sup>68</sup> hoca-talebe ilişkisi içerisinde ilmî irtibatının Şah Veliyyullah'a uzandığı görülmektedir. 1237/1821'de Azimâbâd'a giden Nezîr Hüseyin, orada Ahmed b. İrfan ve İsmail eş-Şehîd ile görüşerek Dihlevîler'in tesirinde kalmıştır.<sup>69</sup> İlim yolculuğu sırasında kısa bir süre İlahâbâd'da bulunduktan sonra 1242/1826'da<sup>70</sup> ömrünün geri kalan kısmını geçireceği Delhi'ye gelmiştir. Buraya gelmesinde Ahmed b. İrfan gibi Şah Veliyyullah'ın ilmi çevresindeki önde gelen isimler ile tanışmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.<sup>71</sup>

#### Erken Dönemdeki İlmî Faaliyeti

Nezîr Hüseyin Delhi'de Rahimiyye ve Evrengâbâdî medreselerinde farklı hocalardan çok sayıda ders almıştır. Dönemin meşhûr ders programı olan Ders-i Nizâmî çerçevesinde okutulan Hanefî fıkıh eserlerini<sup>72</sup> tedarik ettiği görülmektedir.<sup>73</sup> Ayrıca Nezîr Hüseyin Abdülhalik ed-Dihlevî (v. 1261/1845) ve onun öğrencisi Muhammed el-Kandehârî'den (v. 1257/1841)<sup>74</sup> medreselerde okutulan temel metinleri okumuş ve Kerâmet Ali el-Hanefî el-Cunpûrî'den<sup>75</sup> (v. 1290/1873) de fıkıh, belağat ve tefsir dersleri almıştır.<sup>76</sup> Fıkıh sahasında onu yetiştiren ismin Kerâmet Ali olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin önde gelen Hanefî fıkıh âlimlerinden sayılan Kerâmet Ali Şah Veliyyullah'ın ilmî çevresinin yetiştirdiği bir isimdir.<sup>77</sup> Fakat bir süre sonra onlardan ayrılarak bu çevreyi yeni bir mezhep ihdas etmekle ve Vehhâbî görüşleri benimsemekle itham etmiştir.<sup>78</sup> Aynı zamanda Kerâmet Ali, öğrencisi ve kurduğu Ehl-i Hadis cemaatini eleştiren başlıca isimlerden biri olmuştur.<sup>79</sup>

Nezîr Hüseyin Delhi'deki eğitim hayatında Şah Abdülazîz'in torunu, dönemin en tanınmış âlimlerinden İshak b. Muhammed Efdal'e yaklaşık on üç yıl<sup>80</sup> talebelik etmiş ve ondan çok sayıda hadis kitabını tedarik etmiştir. Azimâbâdî Nezîr Hüseyin'in İshak b. Muhammed Efdal'in en önde gelen bir öğrencisi olduğunu ve onun önünde fetvâ verecek bir seviyeye ulaştığını dile getirir.<sup>81</sup> Şah Veliyyullah ve çevresinin sahih hadislerle amel düşüncesinin uzun sayılabilecek bu süreçte etkisi altında kaldığı söylenebilir. Nezîr Hüseyin hocasının derslerini onun 1258/1842'de Mekke'ye hicret etmesine kadar takip etmiş ve ondan icazet alma hakkı kazanmıştır.<sup>82</sup> Yerine Nezîr Hüseyin'i halife olarak bırakması bu hoca-talebe ilişkisinin mâhiyeti ve onun Dihlevîlik içerisindeki yeri konusunda fikir vericidir.<sup>83</sup>

<sup>67</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1391; Bashir, *age*, s. 45.

<sup>68</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 51; Özşenel, *age*, C. 33, s. 73.

<sup>69</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1391; Bashir, *age*, s. 45-47.

<sup>70</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 51.

<sup>71</sup> Bashir, *age*, s. 48.

<sup>72</sup> Ahmet Aydın "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh Eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 15, 2018, s. 307-312, 301-315.

<sup>73</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 52.

<sup>74</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VII, s. 990; Birişik, *age*, s. 7.

<sup>75</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VII, s. 1073.

<sup>76</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 52.

<sup>77</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VII, s. 1073; Muinuddin Ahmad Khan, "Some Reflections on Mawlana Karamat Ali's Role As A Reformer", *Islamic Studies*, C. 4, S. 1, 1965, s. 103-104.

<sup>78</sup> Aydın, *Şah Veliyyullah*, s. 402.

<sup>79</sup> Muinuddin, *age*, s. 104, 106.

<sup>80</sup> Azimâbâdî, *age*, I, 53; Bashir, *age*, s. 48.

<sup>81</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VII, s. 911, 1006; a.mlf., *es-Sekâfe*, s. 140; Siyalkûtî, *age*, s. 472; Metcalf, *age*, s. 290; Ghazi, *age*, s. 245-246; Bashir, *age*, s. 48-49.

<sup>82</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 53; Bashir, "The Forgotten", s. 509-510.

<sup>83</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 53.

İlmî Faaliyetindeki Dönüşüm: Şevkânî'ye Temâyülü

Nezîr Hüseyin eğitimini tamamlamasının ardından 1842'de Delhi'de Evrengâbâdî Medresesi'nde<sup>84</sup> kurduğu müstakil halkada Hanefî mezhebi konusunda yetmişmiş bir isim olarak özellikle fıkıh sahasında olmak üzere farklı ilim dallarında<sup>85</sup> dersler vermeye başlamış, iftâ ve irşâd faaliyetleri ile meşgul olmuştur.<sup>86</sup> 1270/1853 yılına kadar bu faaliyetini devam ettirmiş ve bu tarihte Kur'ân ve hadisle amel etme düşüncesi üzerinde temerküz eden yaklaşımını savunmaya başlamış, derslerini hadis ve tefsir disiplinleri ile sınırlamıştır. Her gün sabah namazından sonra halktan çok kimsenin iştirak ettiği vaazları<sup>87</sup> ve 1857'de<sup>88</sup> Delhi'de kurduğu Miyân Sâhib Medresesi'nde verdiği hadis dersleri ile şöhret bulmuştur.<sup>89</sup> Bu tarihten sonra sözü edilen medrese cemaatin merkezi haline gelmiştir.<sup>90</sup> Azimâbâdî Hindistan'ın her bölgesinde hocasının hadis rivâyetiyle meşgul olan öğrencilerine rastlanabileceğini dile getirir.<sup>91</sup> Örneğin Keşmir'de Ehl-i Hadis cemaatin yayılmasında büyük katkılar sağlayan Seyyid Hüseyin Şah Batku<sup>92</sup> hocasından *el-Muvatta*, *Mişkâtü'l-Mesâbih* ve *Kütüb-i Sitte*'yi okutmuştur.<sup>93</sup> Hint alt kıtasındaki hadis tedris geleneğinde yer almayan *el-Muvatta*'yı tercih etmesi Şah Veliyyullah'ın bu esere yönelik ilgisi ile izah edilebilir.

Abdülhay el-Hasenî kesin bir tarih vermese de Azimâbâdî Nezîr Hüseyin'in 1270/1854'ten sonra fikirlerinin değiştiğini sarahaten ifade ederek<sup>94</sup> onda Kur'ân ve hadis sevgisinin hâkim olmaya başladığını ve ilmî faaliyetinin yeni bir döneme girdiğini kabul etmektedir. Ehl-i Hadis cemaatinin temelleri bu tarihte atılmıştır.<sup>95</sup> Hayatının bu ikinci dönemindeki görüşleri sebebiyle Nezîr Hüseyin bidatçi sayılmış hatta onu tekfir edenler olmuştur.<sup>96</sup> Her iki öğrencisi de görüşleri üzerindeki bu esaslı değişikliğin nedenlerini tartışmamakta ve bu dönüşümü izah etmeye çalışmamaktadır. Bu değişimin temel sebebi Şevkânî'nin Nezîr Hüseyin üzerindeki tesirinin kuvvetlenmesidir.<sup>97</sup> Ubeydullah es-Sindî ve Metcalf'e göre Nezîr Hüseyin'i bu konuda etkileyen isim hadis ilmi sahasındaki behresi ile şöhret bulan<sup>98</sup> Velâyet Ali es-Sâdikpûrî'dir (v. 1269/1852).<sup>99</sup> Ahmed b. İrfân'ın şehit düşmesinin ardından Dihlevîler Velâyet Ali'nin etrafında toplanmışlardır. Bir süre sonra hacca giden Velâyet Ali buradan Yemen'e seyahat ederek Şevkânî'nin talebesi olmuştur.<sup>100</sup> Onun ictihad ve taklid konularından bahsettiği *el-'Amelü bi'l-hadis* adlı bir risâlesi bulunmaktadır.<sup>101</sup> Bu dönemde Şevkânî ve öğrencileri ile tanışıp onlardan ders ve icâzet alan birçok isme

<sup>84</sup> Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, s. 140; Bashir, *Ahl-i Hadith Movement*, s. 49.

<sup>85</sup> Bashir, *age*, s. 49.

<sup>86</sup> Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, C. VIII, s. 1391-1392; Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 53.

<sup>87</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 54.

<sup>88</sup> Bashir, "The Forgotten", s. 510.

<sup>89</sup> Bashir, *age*, s. 510-511; Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, s. 141; a.mlf., *Nüzhe*, C. VIII, s. 1391; Ghazi, *age*, s. 245-246.

<sup>90</sup> Bashir, *Ahl-i Hadith Movement*, s. 50-54; Birişik, "Hindistan", *DİA*, C. XVIII, s. 95.

<sup>91</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 54.

<sup>92</sup> Bashir Ahmad Khan, "The Ahl-i Hadith: A Socio-Religious Reform Movement in Kashmir", *Islamic Culture*, C. LXXXV, S. 1, 2001, s. 31; Ghazi, *Islamic Renaissance*, s. 246.

<sup>93</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1359.

<sup>94</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 53.

<sup>95</sup> Özşenel, *age*, C. 33, s. 73.

<sup>96</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1392.

<sup>97</sup> Ubeydullah es-Sindî, *age*, s. 76, 393.

<sup>98</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1134.

<sup>99</sup> Ubeydullah es-Sindî, *age*, s. 74-76; Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1134; Metcalf, *age*, s. 64, 290; Ghazi, *age*, s. 245.

<sup>100</sup> Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, s. 141.

<sup>101</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, s. 128.

ulaşılabilmektedir.<sup>102</sup> Hint alt kıtasında onun etkisi eserlerinin de getirilmesi ile giderek artmıştır.

Nezîr Hüseyin'in bu dönemdeki ilmî çalışmaları âlimlerin tepkisini çekmiştir. Allah'ın sıfatları konusundaki kelâmî görüşleri sebebiyle tenkit edilmiş ve muhâlifleri onu Mu'tezîle mezhebine meyletmekle eleştirmişlerdir. Yapılan şikayet üzerine 1280/1863'te İngiliz idaresi onu Ravalpindi'ye sürgüne göndermiş ve burada bir yıl hapis yatmıştır.<sup>103</sup> Yeniden Delhi'ye dönen Nezîr Hüseyin bu şehrin en büyük camii olan Mescid-i Cihânnümâ'da imamlik yapmaya ve derslerini vermeye devam etmiştir. Hanefî mezhebi müntesiplerinin de onun arkasında namaz kıldıkları anlaşılmaktadır.<sup>104</sup> Mamafih zaman içerisinde Hanefîler bu cemaate mensup imamların arkasında namaz kılmaktan kaçınmış ve bu durum Ehl-i Hadis cemaatini kendi camilerini açmaya sevk etmiştir.<sup>105</sup>

Nezîr Hüseyin 1300/1883'te Hicaz'a gitmiştir. Burada da Mu'tezilî olmakla suçlanmış ve domuzun iç yağını helal saydığı, hala ve teyze ile evlenmeye cevaz verdiği ve ticaret mallarına zekat düşmediğini savunduğu ileri sürülerek dönemin Mekke Vâlisi Osman Nuri Paşa'ya şikayet edilmiş, sorgulanmasının ardından serbest kalmıştır.<sup>106</sup> Abdülhay el-Hasenî Nezîr Hüseyin'in bu olayda iftira uğradığını ve bu iddiaların bir hakikat payı bulunmadığını savunmaktadır.<sup>107</sup> Azimâbâdî de ayrıntılı bilgi vermeden savunmadığı görüşlerin ona izafe edildiğini dile getirir.<sup>108</sup> Hayatının sonlarına doğru 1312/1894'te onun derslerine iştirak eden Abdülhay el-Hasenî, kendisine muhâlefet edenlerin eleştirilerini dikkate almayarak onları sert bir biçimde eleştirdiğine ve ilerlemiş yaşına rağmen hadis sahasındaki ilmî çalışmalarını sürdürdüğüne dikkat çekmektedir.<sup>109</sup> İngilizlere karşı başlatılan cihad hareketi içerisinde yer almayan Nezîr Hüseyin'e 1897 yılında dönemin İngiliz idarecileri tarafından "şemsü'l-ulemâ" lakabı verilmiştir.<sup>110</sup> Nezîr Hüseyin 1300/1882 yılında yeniden Hicaz'a gitmiş ve geri döndükten sonra 13 Ekim 1320/1902'de Delhi'de vefât etmiştir.<sup>111</sup>

### Öğrencileri ve Etkisi

Nezîr Hüseyin ilmî mesâisinin büyük bölümünü eser kaleme almak yerine öğrenci yetiştirmeye ayırmıştır. Hindistan'ın birçok belde ve şehrinden öğrencileri kendisine çekmiş, Hicaz, Yemen, İran, Necd ve Kuzey Afrika gibi bölgelerden gelen<sup>112</sup> toplamda bine yakın öğrencisi olmuştur.<sup>113</sup> Görüşleri bu talebeleri ve kurdukları medreseler vasıtasıyla yayılmıştır.<sup>114</sup> Nezîr Hüseyin, en meşhur öğrencisi kendisi gibi çok sayıda öğrenci yetiştirmiş bir hadis âlimi olan Abdülmennan el-Vezirâbâdî vasıtasıyla Pencap'ta<sup>115</sup> ve Seyyid Hüseyin Şah Batku kanalıyla da Keşmir'de<sup>116</sup> tanınmıştır. *Avnu'l-ma'bûd* adlı şerhi ile şöhret bulan

<sup>102</sup> Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, C. VII, s. 1001-1003; VIII, s. 1134, 1292, 1347-1348; *es-Sekâfe*, s. 142.

<sup>103</sup> Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, C. VIII, s. 1392.

<sup>104</sup> Bashir, *age*, s. 515-516.

<sup>105</sup> Bashir, *Ahl-i Hadith Movement*, s. 137, 142-143.

<sup>106</sup> Özşenel, *age*, C. 33, s. 74.

<sup>107</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1392-1393.

<sup>108</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 57.

<sup>109</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, VIII, 1392.

<sup>110</sup> Özşenel, *age*, C. 33, s. 74.

<sup>111</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1391-1393; Birışık, *Hind Altkutasi*, s. 114; Daudî, *age*, s. 197; Özşenel, *age*, C. 33, s. 74.

<sup>112</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 54; Bashir, "The Forgotten", s. 511.

<sup>113</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 58; Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, s. 141.

<sup>114</sup> Bashir, *age*, s. 511.

<sup>115</sup> Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, C. VIII, s. 1303-1304.

<sup>116</sup> Wani, *age*, s. 200.

Azîmâbâdî ve Tirmizî'nin *es-Sünen*'ini *Tuhfetü'l-Ahvezî*'si ile şerh eden Mübârekpûrî Ehl-i Hadis cemaatini temsil etmesi ile öne çıkan öğrencileri arasındadır.<sup>117</sup>

Nezîr Hüseyin'den ders alan öğrencilere bakıldığında neredeyse tamamının hadis tedris etmek üzere farklı şehirlerden geldikleri görülür.<sup>118</sup> Başta *el-Hidâye* olmak üzere Hanefî mezhebinin usûl ve furû-i fikhına dair temel metinleri okuyan öğrencilerinin Nezîr Hüseyin'in görüşlerinin henüz değişmediği dönemde onun talebesi oldukları anlaşılmaktadır.<sup>119</sup> Öğrencileri, mezun olduktan sonra hadis ilmi sahasında dersler vermeleri, hadis kitapları üzerinde şerh ve tahrîc çalışmaları yapmaları, mezhepler arasındaki ihtilafli konulara eğilmeleri, sünneti yaymaya çalışmaları ve taklidi reddetmeleri gibi yönleriyle temayüz eden isimler olmuşlardır. Talebelerinden bazıları<sup>120</sup> yerleştikleri bölgelerde bir mezhebe bağlanmaya karşı çıkmaları ve nasların zâhiri ile ameli savunmaları nedeniyle tepkiyle karşılanmışlardır. Bu durum onun hayatının ikinci döneminde talebelerini tesiri altında bıraktığının açık bir göstergesidir. Namazda cehrî olarak besmele çekilmesi ve hutbenin halkın dilinde irâd edilmesine yönelik meşhur görüşlerini savunmak ve taklid düşüncesini eleştirmek üzere risâleler kaleme alan öğrencilerine de ulaşabilmektedir.<sup>121</sup>

Hüseyin b. Muhsin el-Ensârî el-Yemânî ona yöneltilen eleştirilere karşı bir reddiye kaleme almış, Nezîr Hüseyin'in dönemin en bilgili hocalarından biri olduğunu, Kitap ve Sünnet ile ameli savunduğunu, akidevî görüşleri itibariyle de selef-i sâlihînin izinden ayrılmadığını dile getirmiştir.<sup>122</sup> Talebeleri arasında temayüz eden Muhammed Hüseyin Mevlî Ehl-i Hadis cemaatine ait ilk süreli yayın olan *Sefîr-i Hind*'de Hristiyanları, bid'at fırkalarını, Ehl-i Kur'ân cemaatini<sup>123</sup>, Kâdiyânîleri ve başta Hanefî fıkıh âlimleri olmak üzere bir mezhebi taklid eden kimseleri sert bir dille eleştirmiştir. Onun sahih hadisle amel düşüncesi bağlamında refu'l-yedeyni, cemaatler kılınan namazlarda Fatıha okunmasını ve cehrî olarak âmin denilmesini savunduğu, bir mezhebi taklide karşı çıktığı nakledilmektedir.<sup>124</sup> Ehl-i Hadis cemaatinin fıkıh ilmine dair telifatı içerisinde kendi dergilerinde yayınladıkları fetvâlar önemli bir yer oluşturmaktadır. Bu fetvâlar daha kolay ulaşılabilmesini sağlamak üzere Mevlânâ Ebû'l-Hasenât Ali Muhammed tarafından *Fetâvâ-yı Ulemâ-i Hadis* adı altında bir araya toplanmıştır.<sup>125</sup>

#### Eserleri

Nezîr Hüseyin'in en meşhur çalışması Urduca yazdığı *Mi'yâru'l-hak* adlı risâlesidir. Fıkıh ilmine dair kadınların altından yapılmış ziynet eşyaları kullanmaları ve mevlit okunmasıyla ilgili risâleler de kaleme almıştır. Mevlide karşı çıkmaları Ehl-i Hadis'in meşhur görüşleri arasındadır.<sup>126</sup> Ayrıca verdiği çok sayıda fetvâ bulunmaktadır.<sup>127</sup> Nezîr Hüseyin'in verdiği

<sup>117</sup> Özşenel, *age*, C. 33, s. 74.

<sup>118</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1083; VIII, s. 1163, 1169, 1178, 1180, 1185-1186, 1232, 1234, 1285, 1296, 1303-1304, 1313, 1252, 1257, 1258, 1261, 1262, 1264, 1265, 1278, 1285, 1286, 1288, 1292, 1293, 1314, 1320, 1326, 1345, 1347, 1350, 1353, 1360, 1365, 1367, 1370, 1383, 1393, 1401, 1404, 1405.

<sup>119</sup> *Age*, C. VIII, s. 1220, 1285,

<sup>120</sup> *Age*, C. VIII, s. 1296, 1313.

<sup>121</sup> *Age*, C. VIII, s. 1243, 1260, 1328.

<sup>122</sup> *Age*, C. VIII, s. 1392.

<sup>123</sup> Bkz. Ali Usman Qasmi, "Towards A New Prophetology: Maulwi Abdullah Cakralawi's Ahl Al-Qur'an Movement", *The Muslim World*, C. 99, S. 1, 2009, s. 155-173.

<sup>124</sup> Bashir, *age*, s. 97, 132; Muinuddin, *age*, s. 104.

<sup>125</sup> Muhammad Khalid Masud, "Fetâvâ-yı Ulemâ-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C. 12, s. 448.

<sup>126</sup> Wani, *age*, s. 208-209.

<sup>127</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VIII, s. 1392.

fetvâlar bu cemaatin en meşhur çalışmalarından sayılan *Fetâvâ-yı Nezîriyye* adlı mecmuada toplanmıştır.<sup>128</sup>

#### Sistemleşmesi: Sıddîk Hasan Han

Sıddîk Hasan Han Nezîr Hüseyin'den sonra bu cemaatin teşekkülünde önemli katkısı bulunan ikinci isim sayılmaktadır.<sup>129</sup> Tam adı Ebû't-Tayyîb Muhammed Sıddîk Bahadır Han b. Hasen b. Ali el-Kannevî olan Sıddîk Hasan Han, 1248/1832 yılında Uttar Pradeş eyaletine bağlı Bans Bireli'de doğmuştur.<sup>130</sup> Şah Veliyyullah ve Şevkânî'nin ilmî çevrelerinin her ikisiyle de irtibatlar kurmuş ve bu çevrelerin tesiri altında kalarak bir sentez ortaya çıkarmıştır. Onun 1871'de Bhopal Emiresi Şah Cihan Begüm ile evlenmesi, hem devlet idaresinde söz sahibi olmasını hem de Ehl-i Hadis'in görüşlerini yaymak üzere önemli maddî imkanlara kavuşmasını sağlamıştır. Evliliğinin ardından Sıddîk Hasan Han, ilmî mesâisinin çoğunu kitap telif etmeye ayırmıştır.<sup>131</sup> Sözü edilen imkânlar sayesinde medreseler açtığı, hadis kaynaklarını Urduca'ya çevirttiği, bu ilmi yaymak üzere hadis ezberleme yarışmaları düzenlediği, matbaalar kurarak kitap bastırıp ücretsiz olarak dağıttığı ve kendisi için büyük bir kütüphane meydana getirdiği ifade edilmektedir. Onun faaliyetleri ile Bhopal Ehl-i Hadis'in merkezlerinden biri haline gelmiştir. Sıddîk Hasan Han 1307/1890 tarihinde burada vefat etmiştir.<sup>132</sup>

Nezîr Hüseyin'in faaliyetleri ile Delhi'de gelişme gösteren Ehl-i Hadis cemaati Bhopal'de Sıddîk Hasan Han vasıtası ile yayılmış ve teşkilatlanmıştır. Nezîr Hüseyin eğitim faaliyeti ile Sıddîk Hasan Han ise telif ve teşkilatlanmaya olan katkısı ile öne çıkmaktadır. Ayrıca Sıddîk Hasan Han Ehl-i Hadis'in İslam dünyasında tanınmasında etkili olmuştur.<sup>133</sup> Onun Nezîr Hüseyin'den daha fazla İngiliz idaresi ile iyi ilişkiler kurmaya gayret ettiği görülmektedir. Ehl-i Hadis'in yönetime sadık olduğunu göstermek amacıyla *Tercümân-ı Vahhâbiyât* adlı bir eser kaleme almıştır.<sup>134</sup>

#### Yetiştirdiği İlmî Çevre: Dihlevîlik

Sıddîk Hasan Han'ın şahsî irtibatları öncesinde Şah Veliyyullah'ın ilmi çevresi ile ilişkisinin babasına dayandığı söylenebilir.<sup>135</sup> Beş yaşında iken babası vefat eden Sıddîk Hasan Han, ondan istifade etme imkânı bulamamıştır.<sup>136</sup> Onun ders aldığı hocalara bakıldığında bu isimlerden bir kısmının hoca-talebe irtibatlarının Şah Veliyyullah'a bir kısmının ise Şevkânî'ye ulaştığı görülür.<sup>137</sup> Sıddîk Hasan Han, Yakub b. Muhammed Efdal kanalıyla Şah Veliyyullah'a, Abdülhak b. Fazlullah el-Hindî vasıtasıyla da Şevkânî'ye uzanan muttasıl hadis senedlerine sahip olduğunu dile getirmektedir.<sup>138</sup>

<sup>128</sup> Masud, *age*, C. XII, s. 447.

<sup>129</sup> Bashir, *age*, s. 42, 70; Faruki, *age*, s. 127; Metcalf, *age*, s. 268, 275-276; Aziz Ahmed, *age*, s. 141; Birişik, "Hint Alt-Kıtası", s. 7.

<sup>130</sup> Sıddîk Hasan Han, *age*, III, 271-279; Bashir, *age*, s. 70.

<sup>131</sup> Eserleri hakkında geniş bir liste için bkz. Rahman Ali, *age*, s. 250-251.

<sup>132</sup> Bashir, *age*, s. 77-78; Barbara Metcalf, "Islam and Power in Colonial India: The Making and Unmaking of a Muslim Princess", *The American Historical Review*, C. 116, S. 1, 2011, s. 12-13, 16; Abdülhamit Birişik-Cüneyt Eren, "Sıddîk Hasan Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, s. 92-93; Metcalf, *Islamic Revival*, s. 293; Birişik, *Hind Altıktası*, s. 115; a.mlf., "Hint Alt-Kıtası", s. 8.

<sup>133</sup> Birişik, *Hind Altıktası*, s. 114-115; Birişik-Eren, "Sıddîk Hasan Han", *age*, C. 37, s. 93.

<sup>134</sup> Metcalf, *age*, s. 279.

<sup>135</sup> Sıddîk Hasan Han, *age*, C. III, s. 169, 267; Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VII, s. 931; Ghazi, *age*, s. 201-202.

<sup>136</sup> Bashir, *age*, s. 71.

<sup>137</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VII, s. 992; Sıddîk Hasan Han, *age*, C. III, s. 247, 271-272; a.mlf., *el-Hutta*, s. 477, 481; Rahman Ali, *age*, s. 247-248, 250.

<sup>138</sup> Sıddîk Hasan Han, *age*, C. III, s. 169.

Sıddîk Hasan Han'ın ilmi faaliyetinin bir vechesini tarihçilik yapması oluşturmaktadır. *Ebcedü'l-ulûm*'unun son cildi Yemen, Hicaz, Hint gibi farklı bölgelerde, fıkıh, hadis ve tasavvuf ve şiir gibi farklı ilim dallarında temayüz eden âlimlerin biyografilerini ayrılmıştır. Bu kısımda ictihadı savunan âlimleri terviç etmekte, Hint alt kıtasında hadis ilmi sahasındaki faaliyetleriyle öne çıkan İmâm-ı Rabbânî'nin muasırı Abdülhak ed-Dihlevî (v. 1052/1642) gibi mezhebinin görüşünü savunma gayesiyle hadisleri te'vile çalışanları eleştirmektedir.<sup>139</sup> O Şah Veliyyullah'ın ilim çevresini, Sünnet'e uymaya çağırın, hadis tedrisi ile iştilal eden, tevhidi vurgulayan, bidatler ve şirkten kaçınmaya çağırın kimseler olarak tanıtmıştır.<sup>140</sup> Sözü ettiği herbir husus kendi ilmî faaliyetinin de merkezinde yer almaktadır. Sıddîk Hasan Han Şah Veliyyullah'tan büyük övgülerle bahsetmekte, mezhebin görüşlerini hadis kitaplarına arz etmeye yönelik metodunu takdir etmektedir. Dihlevîler'in Vehhâbî olmakla itham edildiklerini söyleyerek buna itiraz eden Sıddîk Hasan Han'ın onları Hanefî mezhebine müntesip sayması oldukça dikkat çekicidir. Taklidin dört mezhep imamından sonra ortaya çıkan bir bidat olduğunu tespitini yapan Sıddîk Hasan Han her ikisini de müceddid saydığı Şah Veliyyullah ve Şevkânî'nin bu anlayışla mücadele eden isimler olduklarını söyler.<sup>141</sup> Hiçbir eserinde kendisini bir mezhebe müntesip saymayan ve bu yönde bir imada bulunmayan Sıddîk Hasan Han *Neylû'l-evtâr*'da meseleleri kendisini bir mezheple sınırlamadan (takyîd) incelediğini söylediği Şevkânî'nin<sup>142</sup> yolundan gitmiştir

#### Yemen Seyahati ve Şevkânîlik İle İrtibatı

Sıddîk Hasan Han Şevkânî'nin eserlerini kendi ifadesine göre Bhopal'de okumaya başlamıştır.<sup>143</sup> Onu tanımasına Şevkânî'nin eserlerini bu bölgeye ilk getiren isim olarak tanıttığı Şah Abdülazîz'in damadı Abdülhay b. Hibetullah el-Burhânevî ile tanışması zemin hazırlamıştır.<sup>144</sup> 1285/1868-1869'da<sup>145</sup> hacca giden Sıddîk Hasan Han Hicaz ve Yemen'de toplam sekiz ay geçirmiştir. Hicaz'da bulunduğu sırada yukarıda bahsedilen İshak b. Muhammed Efdal<sup>146</sup> ve Yakub b. Muhammed Efdal'den<sup>147</sup> ve Şevkânî'nin öğrencisi Abdülhak b. Fazlullah Benâresî'den (v. 1286/1869) ders almıştır. Onun Şevkânî'nin görüşlerinin tesirinde kalmasında sözü edilen tedris sürecinin önemli bir etkisi vardır. Ayrıca Sıddîk Hasan Han Yemen'de Muhammed b. Nâsır el-Hâzîmî'nin talebesi Hasan b. Muhsin es-Seb'î el-Ensârî'den de ders aldığını söyler. Muhammed b. Nâsır el-Hâzîmî de Şevkânî'nin öğrencisidir.<sup>148</sup> Yaptığı hac yolculuğunu anlattığı, hac ve umreyle ilgili fikhî meseleleri ele aldığı eseri *Rihletü's-Sıddîk ile'l-Beyti'l-'atîk*'inde Sıddîk Hasan Han Şevkânî'nin birçok eserini satın alarak yanında Hindistan'a götürdüğünden bahseder.<sup>149</sup> Sıddîk Hasan Han da Nezîr Hüseyin gibi Şevkânî'nin görüşlerinin Hindistan'da yayılmasına önemli rol oynayan Velâyet Ali'nin takipçisi olmuştur. Onun şöhret bulan eserlerinden biri olan İbn Hacer el-Askalânî'nin (852/1449) *Buluğu'l-Merâm*'ına yazdığı şerhi Velâyet Ali'nin isteği üzerine kaleme aldığı bilinmektedir.<sup>150</sup>

<sup>139</sup> Age, C. III, s. 228-229.

<sup>140</sup> Age, C. III, s. 273.

<sup>141</sup> Sıddîk Hasan Han, *el-Hutta*, s. 255-260, 268-269.

<sup>142</sup> Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, III, 202.

<sup>143</sup> Sıddîk Hasan Han, *el-Hutta*, s. 476.

<sup>144</sup> Sıddîk Hasan Han, *Ebced*, C. III, s. 245-246.

<sup>145</sup> Sıddîk Hasan Han, *Rihletü's-Sıddîk ile'l-Beyti'l-'atîk*, Vüzâratü'l-evkâf, Katar 2007, s. 8.

<sup>146</sup> Rahman Ali, *age*, s. 250.

<sup>147</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, C. VII, s. 1138; Sıddîk Hasan Han, *age*, C. III, s. 272.

<sup>148</sup> Sıddîk Hasan Han, *age*, C. III, s. 272.

<sup>149</sup> Sıddîk Hasan Han, *Rihletü's-Sıddîk*, s. 162-163.

<sup>150</sup> Qeyamuddin, *age*, s. 257

Şevkânî'nin Sıddîk Hasan Han üzerindeki tesirinin göstergelerinden biri, ondan şeyhim, allâme, şeyhu'l-İslâm, imâmu'l-eimme, zamanın ender şahsiyeti ve muvahhidlerin lideri gibi övgü dolu ifadeler ile bahsetmesidir.<sup>151</sup> Sıddîk Hasan Han onun müctehidlerin sonuncusu olduğunu ileri sürmektedir.<sup>152</sup> Şevkânî'nin ilmi derecesini ve çalışmalarındaki başarısını Şah Veliyyullah'a kıyasla daha yüksek bir seviyede mütalaa ettiği anlaşılmaktadır. Şevkânî ile Sıddîk Hasan Han arasındaki ilişkiyi tartışan Daniel Brown kendisini Şah Veliyyullah'ın takipçisi olarak gören Sıddîk Hasan Han'ın Şevkânî'nin eserlerinin derin tesirinde kaldığını ve Şevkânîliğin Hindistan'daki ulemâyı onun sayesinde etki altında bıraktığını söylemektedir. Onun ilmî faaliyetlerinden birini Şevkânî'nin görüş ve eserlerini Hindistan'da yaymak oluşturmuştur.<sup>153</sup> Fazlurrahman'ın iddia edilenin aksine onun Şevkânî'den etkilendiğine yönelik tespiti de bunu teyit etmektedir.<sup>154</sup>

### Eserleri

Arapça, Farsça ve Urduca olmak üzere bölgenin ilim dillerinde iki yüzü aşkın eser kaleme alan Sıddîk Hasan Han'ın çalışmalarının çoğunluğu derleme ve ihtisar mahiyetindedir.<sup>155</sup> Onun *ed-Dinü'l-halis*'i Ehl-i Hadis düşüncesini temellendirmek, şirk, bidat ve taklidi reddetmek ve tevhibi vurgulamak üzere yazdığı anlaşılmaktadır.<sup>156</sup> Sıddîk Hasan Han'ın fıkıh düşüncesinin Şevkânî'nin etkisi ile şekillendiğini *İrşâdü'l-Fuḥûl*'un ihtisârı olarak kaleme aldığı *Huṣûlü'l-me'mûl min 'ilmi'l-uṣûl*'ü ile *Dürerü'l-behiyye fi'l-mesâ'ili'l-fikhiyye*'nin şerhi olan *er-Ravzatü'n-nediyye* adlı eseri<sup>157</sup> gösterir mahiyettedir. Sıddîk Hasan Han ictihad ve taklide dair görüşlerini 1295/1878 yılında kaleme aldığı *el-İklid li edilleti'l-ictihâd ve't-taklîd* adlı müstakil çalışmada dile getirmektedir. Bu çalışma temelde Şevkânî'nin taklid düşüncesini eleştirdiği *et-Teşkîk 'ale'-Teşkîk*'in bir özeti'dir.<sup>158</sup> Yukarıda bahsedilen *Rihletü's-Şiddîk*'inin de temel kaynaklarından birini Şevkânî oluşturmakta ve ilgili hadisler çerçevesinde hükümler tartışılmaktadır. Hanefî mezhebine çok sayıda eleştiri yönelttiği bu eserinde Sıddîk Hasan Han hacla ilgili bidat saydığı birçok hususu dile getirmiştir.<sup>159</sup> Aynı zamanda Şah Veliyyullah'ın *Hucetullahi'l-bâliḡa*'da hadis ilmi sahasındaki görüşleri, Şah Abdülazîz'in *Ucâle-i Nâfia* ve *Bustânü'l-muhaddisîn* adlı eserleri onun hadis edebiyatına dair *el-Hutta*'sının önemli kaynaklarından birini oluşturması<sup>160</sup> onların ilmî tesirinin bir tezâhürüdür. O *Tercümânü'l-Kur'ân bi letâifi'l-beyân* adlı tefsirini hazırlarken ayetlerin tercümesi ve kısa açıklamalarında Şah Veliyyullah ve oğlu Abdülkâdir ed-Dihlevî'nin meâllerini esas aldığı, ayetlerin tefsiri için ise İbn Kesîr ve Şevkânî'nin tefsirlerine başvurduğunu eserinin mukaddimesinde ifade etmektedir. Şah Veliyyullah'ın tefsir ilmi sahasındaki yaklaşımını benimsediği anlaşılan Sıddîk Hasan Han eserinde sarf, nahiv, meâni ve beyân gibi ilimler üzerinde durmamıştır.<sup>161</sup>

<sup>151</sup> Sıddîk Hasan Han, *age*, C. III, s. 201.

<sup>152</sup> *Age*, C. III, s. 201.

<sup>153</sup> Brown, *age*, s. 46.

<sup>154</sup> Fazlurrahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara 1992, s. 285.

<sup>155</sup> Birışık-Eren, *age*, c. 37, s. 93.

<sup>156</sup> Sıddîk Hasan Han, *ed-Dinü'l-halis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, 3, 16-20, 24, 33, 40-47.

<sup>157</sup> Birışık-Eren, *age*, c. 37, s. 94.

<sup>158</sup> Sıddîk Hasan Han, *el-İklid li edilleti'l-ictihâd ve't-taklîd*, İstanbul: el-Cevâibu'l-Kâine Matbaası, 1296/1879, s. 47.

<sup>159</sup> Sıddîk Hasan Han, *Rihletü's-Şiddîk*, s. 45-48, 55, 69-70, 127, 143-144, 169.

<sup>160</sup> Sıddîk Hasan Han, *el-Hutta fi zikri's-Sihahi's-Sitte*, Daru'l-Cil, Beyrut ts., s. 22-23, 118, 127, 129, 138, 182, 218, 221, 267-268, 389, 423.

<sup>161</sup> Birışık, *age*, s. 119-120.

### Temel Tasavvurları

Ehl-i Hadis dört mezhepten birine uyulmasına karşı çıkılması ve sahih hadislerle doğrudan amel edilmesi düşüncesi üzerinde temerküz eden bir fikhî anlayışı savunmakta<sup>162</sup> ve bu yaklaşımlarını fikhü'l-hadîs olarak tanımlamaktadır.<sup>163</sup> Bu cemaatin yukarıda tartışıldığı üzere bilhassa Şah Veliyyullah'ın sahih hadisle amel<sup>164</sup> ve taklid düşüncesini reddetmeye yönelik görüşlerinin tesirinde kaldığı ileri sürülmektedir. Başta kendi öğrencileri<sup>165</sup> olmak üzere modern dönem araştırmacıları içerisinde de bu görüşü savunan isimlere ulaşılabilmektedir. Oysa ki bu cemaatin önde gelen iki kurucu isminin görüşleri ictihad kapısının her dönemde açık olduğunu savunan, taklidi haram sayan ve mezhepleri bidat ürünü olarak değerlendiren Şevkânî'nin fikhî düşüncesinin tesirinde kalmıştır. Şevkânî mezhepleşme öncesindeki döneme çok sayıda müctehidin yetiştirilmesi ile dönülebileceği kanaatindedir. İctihadi kolaylaştırması, müctehid yetiştirmeye yönelik eserleri ve hazırladığı program ile bu hedefine yönelik Şevkânî mezheplerin bu süreçte kendiliğinden ortadan kalkacağını düşünmektedir.<sup>166</sup> Ehl-i Hadis'in de bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Ehl-i Hadis onun çizgisini devam ettirerek taklidi ümmet içerisindeki ihtilafın başlıca sebeplerinden biri olarak belirlemiştir.<sup>167</sup> Ulemâ biyografilerinde Ehl-i Hadis cemaati müntesibi kimseler taklid düşüncesine karşı çıkmaları ile temâyüz etmişlerdir.<sup>168</sup> Abdülhay el-Hasenî onların bir mezhebe intisabı ehl-i hevânın tavrı olarak gördüklerini söylemektedir.<sup>169</sup> Bu nedenle de mezheplerin teşekkülü öncesindeki erken dönem tartışmalarına geri dönülmesi gerektiği kanaatindedirler. Şah Veliyyullah dört mezhebin görüşlerinin sahih hadis kitaplarına arz edilerek bu rivâyetlere uygun olan görüşü savunan mezhebe göre amel edilmesini savunmaktadır. Onun taklid tasavvuru incelenecek olursa mezhepleri bütünüyle reddeden ve taklide mutlak olarak karşı çıkan bir anlayışı savunmadığı görülecektir. Bu cemaatin mensupları onun gibi bidat-i hasene ayırımını da gözetmeyerek bidatlerin tümünü reddetmektedirler.<sup>170</sup>

Ehl-i Hadis Kur'an ve Sünnet'in anlaşılmasında Zâhirî bir yaklaşımı benimsemiştir.<sup>171</sup> Şah Veliyyullah'ın görüşleri ile Zâhirî mezhebinin fikhî yaklaşımını mezectmeye çalıştıklarını savunarak onların fikhî yaklaşımını temellendirenler de bulunmaktadır. Bu iddiayı dile getirenler Ehl-i Hadis'in kıyası reddetmesi, Kur'an ve Sünnet'in zâhirine göre amel etmeyi savunmaları ve Sahâbe'nin icmâi dışında bir icmâyı delil kabul etmemelerini onların Zâhirî mezhebine meyletmelerinin bir göstergesi olarak değerlendirmektedir.<sup>172</sup> Ehl-i Hadis'in kıyası reddetmesi, nasların karşılaşılabilecek tüm meselelerin hükmünü kapsadığını ileri süren Şevkânî'nin ictihad tasavvurunu<sup>173</sup> kabul etmelerinin bir neticesidir. Bir dönemde yaşayan tüm

<sup>162</sup> Bashir, *age*, s. 57-58, 93, 99; Faruki, *age*, s. 127; Wani, *age*, s. 201; Daudî, *age*, s. 251; Aziz Ahmed, *age*, s. 141.

<sup>163</sup> Masud, *age*, C. 12, s. 447.

<sup>164</sup> Daudî, *age*, s. 251.

<sup>165</sup> Özşenel, *age*, C. 33, s. 74.

<sup>166</sup> Nail Okuyucu, "Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî'nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi", *Divân*, C. XV, S. 28, 2010, s. 180-187.

<sup>167</sup> Daudî, *age*, s. 251.

<sup>168</sup> Abdülhay el-Hasenî, *age*, VIII, 1398-1399; Wani, *age*, s. 201.

<sup>169</sup> Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, s. 104, 139.

<sup>170</sup> Aziz Ahmed, *age*, s. 142.

<sup>171</sup> Metcalf, *age*, s. 270; Aziz Ahmed, *age*, s. 140-141; Bashir, *age*, s. 27; Daudî, *age*, s. 253; Birşık, *age*, s. 114.

<sup>172</sup> Brown, *age*, s. 47; Bashir, *age*, s. 100-101.

<sup>173</sup> Okuyucu, *age*, s. 189-190.



müctehidlerin bir konuda aynı görüşte olsalar bile bunun tespit edilip bilinemeyeceğini ileri süren Şevkânî'nin icmâ anlayışı Ehl-i Hadis tarafından kabul görmüştür.<sup>174</sup>

Ehl-i Hadis ictihad konusunda âlimler gibi âmmîleri de bununla yükümlü görmektedir. Yarrington Ehl-i Hadis cemaati mensuplarının çoğunlukla zengin ve iyi eğitim almış kimselerden oluşması sebebiyle bu tür kimselerin âlim sayılması da ictihad yapabileceklerini kabul ettiklerini söyleyerek bu yaklaşımlarını izah etmektedir.<sup>175</sup> Oysa ki gerek Şevkânî gerekse on sekizinci yüzyıl ihyâ hareketi önderlerinden Muhammed b. Ali es-Senûsî, müctehidlik mertebelerinin herbir derecesinde yer alan kimseleri ictihadla yükümlü tutmakta, hatta Senûsî buna avâmın ictihadı adını vermektedir. Senûsî'nin Şah Veliyyullah'ın taklid konusundaki anlayışından<sup>176</sup> ayrılarak Şevkânî'ye yaklaştığı en önemli konu avâmın ictihâdı olarak tanımladığı meseledir. Sahâbe'nin uygulamasının da bu yönde olduğunu söyleyen Şevkânî, ittibâ' düşüncesi bağlamında âmmîye uyacağı hükmün delilini sorma yükümlülüğü getirmektedir.<sup>177</sup> Senûsî ise "Allah ve Resûlü'nün hükmü bu mudur" sorusuna verilecek "Böyledir" cevâbını yeterli görmüş bizatihi görüşün dayanaklarını öğrenme zorunluluğu getirmeyerek Şah Veliyyullah ile Şevkânî arasında bir noktada durmuştur.<sup>178</sup> Ehl-i Hadis cemaatinin tarihini ve temel görüşlerini inceleyen Metcalf bu cemaatin sahih hadisle amel düşüncesini, bir mezhep geleneği içerisinde değil, aksine mezhebe intisaba ve mezhep geleneği içerisinde üretilen metinleri esas almaya karşı çıkarak savunduklarını belirtir. Zira onlara göre mezhep imamı yaşadıkları dönemde hadisler tedvin edilmediğinden bütün hadisler vâkıf olarak ictihad etmemişlerdir. Hadis külliyatlarına ulaşma imkânı bulan bir âlim doğrudan bu hadisler ile amel etmelidir.<sup>179</sup>

Ehl-i Hadis cemaati furû-i fıkha dair meselelerde namazda cehrî olarak âmin denilmesini, refu'l-yedeyni, cemaatle kılınan namazlarda muktedînin kıraât etmesini, ellerin göğsün üzerinde bağlanmasını ve Hanefî mezhebine göre gerekli şartları taşımayan küçük köylerde bile cuma namazının kılınabileceğini savunmaları gibi Hanefî mezhebine muhâlefet eden görüşleri ile tanınmışlardır. Ehl-i Hadis âlimleri Şah Veliyyullah'ın da kendilerinin yaptığı gibi ibadet ettiğini ileri sürerek, bu yaklaşımlarını ona izafe etmektedirler.<sup>180</sup> Yukarıda bahsedildiği üzere Ehl-i Hadis cemaati Keşmir'de açtığı davada cehrî olarak âmin diyebilmeleri ve refu'l-yedeyni konusunda kâdîdan izin istemişlerdir. Mahkeme kararını Ehl-i Hadis lehine vermiştir.<sup>181</sup> Furû-i fıkha dair bu yaklaşımları nedeniyle dönemin Hanefî âlimleri arasında tartışmalar yaşanmış ve onların Şâfiî mezhebine müntesip oldukları iddia edilmiştir.<sup>182</sup>

Nezîr Hüseyin'in furû-i fıkha dair görüşlerine Azimâbâdî'nin hocasından yaptığı nakiller vasıtasıyla ulaşılabilmektedir. Azimâbâdî hocası Nezîr Hüseyin'in hadis ilmiyle ilgili çalışmaları ile tanınmasıyla birlikte aynı zaman bir fakih olduğuna dikkat çekmektedir.<sup>183</sup> Nezîr Hüseyin yukarıda belirtildiği üzere refu'l-yedeyni savunan bir isimdir. Az sayıdaki çalışmasından biri olan *Mi'yârü'l-ḥaḳ'* İsmâil eş-Şehîd'in *Tenvîrü'l-'ayneyn fi işbâti ref'i'l-yedeyn* adlı risâlesini eleştiren Hanefî fakih Nevvâb Kutbüddin Han'ın *Tenvîrü'l-ḥaḳ'*ına bir

<sup>174</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, Dâru'l-Fazîle, Riyad 2000, C. I, s. 352-353, 388; Okuyucu, *age*, s. 192-193.

<sup>175</sup> Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, s. 104, 139; Yarrington, *age*, s. 81-83.

<sup>176</sup> Bkz. Aydın, *age*, s. 257-265.

<sup>177</sup> Şevkânî, *age*, C. II, s. 1091-1093.

<sup>178</sup> Muhammed b. Ali es-Senûsî, *İkâzü'l-vesnân*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1986, s. 96.

<sup>179</sup> Metcalf, *age*, s. 270-271, 276-278.

<sup>180</sup> Metcalf, *age*, s. 275; Brown, *age*, s. 48; Wani, *age*, s. 215-216; Yarrington, *age*, s. 87-88; Birişik, *age*, s. 117; Bashir, *age*, s. 80.

<sup>181</sup> Wani, *age*, s. 204.

<sup>182</sup> Bashir, *age*, s. 36, 46.

<sup>183</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 51.



reddiye olarak kaleme almıştır.<sup>184</sup> *Tenvîrû'l-'ayneyn* İsmâil eş-Şehîd'in sahih hadisle amel ve intisap konularındaki anlayışını yansıtmaları bakımından önem arz eder. İsmâil eş-Şehîd ref'û'l-yedeyni gayr-ı müekked bir Sünnet kabul etmekte, insanın ömründe bir kere bile olsa bu sünneti yerine getirmesi gerektiğini söylemektedir. Bunu terk etmek gibi uygulamak da bir sünnettir.<sup>185</sup> Bu tartışmayı İsmâil eş-Şehîd'in mezhep geleneği içerisinde temellendirmeye çalışması dikkati çeker. Hanefî fakihlerinden ref'û'l-yedeyn görüşüyle amel edenlerin de bu mezhebe müntesip sayılacağını vurgulayan İsmâil eş-Şehîd, tek bir meselede dahi mezhebin görüşünü terk edenleri bu mezhebe müntesip saymayan ve dört mezhebin hâricinde yeni bir mezhep ihdâs ettiğini ileri süren dönemin Hanefî fukahâsını tenkit etmektedir.<sup>186</sup> Kendisine yapılan itirazların belirli bir mezhebi uymakta aşırıya kaçılması ve taassuptan kaynaklandığını belirten İsmâil eş-Şehîd, zamanındaki intisap tasavvurunun mukallidin başka bir mezhebin görüşüne uymasını engellediğini belirtir.<sup>187</sup>

Nezîr Hüseyin suların temizliği hususunda Hanefîler ve Şâfiîler arasındaki meşhur tartışmalardan biri olan kulleteyn meselesinde ilgili rivâyetlerin sıhhatine dayanarak iki kulle miktarı suyun temiz ve temizleyici olduğuna hükmetmiştir. Hanefî fıkıh âlimlerinin hadisin senedinde cerh edilmesi gereken râviler bulunduğuna yönelik eleştirine karşı çıkan Nezîr Hüseyin bu râvileri tadil ederek görüşünü savunmuştur. Onun Şâfiî mezhebine meylettğine yönelik yaklaşımların aksine bir mezhebi savunma sâikiyle hareket etmediği doğrudan ilgili delili tartıştığı görülmektedir.<sup>188</sup>

Necâset konusuyla ilgili olarak Nezîr Hüseyin eti yenen sığır ve koyun gibi hayvanların ters ve idrarlarının Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un hilafına<sup>189</sup>, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri gibi temiz olduğuna hükmetmiştir. Azimâbâdî bu konudaki rivâyeti en kuvvetli delil sayması sebebiyle bu hükme vardığını söyler.<sup>190</sup> Namazla ilgili olarak Nezîr Hüseyin sabah namazının çevrenin iyice aydınlanmaya başladığı son vaktinde (isfâr) mi yoksa gecenin sonundaki sabahın ilk ışıkları ile karışık olduğu ilk vaktinde mi (tağlîs) mi kılınmasının daha faziletli olduğu hususunda Hanefî mezhebine muhalefet etmiştir. Ebû Dâvud'un rivâyet ettiği ilgili meseleyi çözüme kavuşturan rivâyetle amel ederek diğer üç büyük mezhep gibi sabah namazının ilk vaktinde kılınacağı görüşünü tercih etmiştir.<sup>191</sup> Cuma hutbesi ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in cuma namazında insanlara hutbe okuduğunu bildiren rivâyet dayanarak Nezîr Hüseyin ve Azimâbâdî müslümanlara bir takım uyarı ve tavsiyelerde bulunan bir konuşmanın yapılması gerektiğini sadece hamdele, tesbîh ve tehlîlin yeterli olmayacağını ısrarla savunmuşlardır. Hanefî mezhebine yönelik bir eleştiri olan bu yaklaşım hutbeden hedeflenen maksudun ancak arz edilen hususları içeren bir konuşma ile gerçekleştirilebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Ayrıca Nezîr Hüseyin imamın okuduğu âyetlerin manasını da yerel dile tercüme etmesi gerektiğini savunmaktadır.<sup>192</sup>

Şah Veliyyullah'ın kelim sahasındaki ilmî faaliyetinde öne çıktığı üzere Tevhid'in vurgulanarak şirke götüreceği her türlü anlayış ve uygulamaların terki edilmesini savunmaları bu cemaatinin temel karakteristikleri arasındadır.<sup>193</sup> Azimâbâdî hocasının kelâmî düşüncesini

<sup>184</sup> Özşenel, *age*, C. 33, s. 74.

<sup>185</sup> İsmâil b. Abdilğani eş-Şehîd, *Tenvîrû'l-'ayneyn*, Kütüphanê-i Âsîfîyye Serkâr Ali, Haydarâbâd 1314 (1896), s. 2-6, 9-32, 53, 65-68, 115.

<sup>186</sup> *Age*, s. 73-74.

<sup>187</sup> *Age*, s. 90-99; Aydın, *age*, s. 439-441.

<sup>188</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 108-109, 179.

<sup>189</sup> Ebû Bekir Alâeddîn b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, C. I, s. 364.

<sup>190</sup> Azimâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, I, 319-320.

<sup>191</sup> *Age*, II, 62.

<sup>192</sup> Bashîr Ahmad Khan, *age*, s. 101-102; Azimâbâdî, *age*, I, 442-445.

<sup>193</sup> Yarrington, *age*, s. 80-81, 84; Daudî, *age*, s. 252-253; Özşenel, *age*, s. 109; Wani, *age*, s. 200.

anlatırken bu hususları öne çıkarmıştır.<sup>194</sup> Dihlevîliğin merkez simalardan Ahmed b. İrfân'ın Şah Veliyyullah'ın etkisi ile şekillenen bidat ve hurâfelere karşı olan tavrının Nezâr Hüseyin tarafından daha ileri bir noktaya taşındığı belirtilmektedir.<sup>195</sup> Ehl-i Hadis kelam ilmi sahasında Allah'ın sıfatları konusunda hiçbir te'vîl ve teşbihi kabul etmemeleri ile öne çıkmaktadır.<sup>196</sup> Ayrıca hiçbir kelâmî mezhebe müntesip olmadıklarını söyleyen bu cemaatin<sup>197</sup> sözü edilen bu temâyülü Eş'arî mezhebi müntesibi Şah Veliyyullah'tan onları ayıran hususiyetlerden biridir. Ehl-i Hadis, Şah Veliyyullah gibi Hinduizm ve Budizm'den zaman içerisinde İslam'a karışan<sup>198</sup> uygulamalara, kabirlerde yapılan törenlere<sup>199</sup>, türbelerde ibadet edilmesine ve kabirlere aşırı saygı gösterilmesine karşı çıkmıştır.<sup>200</sup> Bu cemaat kabirler üzerine türbe yapılmasını ve Şifîler'in Muharrem törenlerine gidilmesini de şiddetle eleştirmiştir.<sup>201</sup>

### Sonuç

Bâbürlüler'in yıkılmasının ardından siyasî, dini ve sosyo-ekonomik birçok sorunla karşılaşan Hintli müslümanların çözüm arayışları onları birtakım cemaatler etrafında toplanmaya sevk etmiştir. Diyobend, Birelvîlik ve Ehl-i Hadis sahip oldukları yaygınlık ve müntesiplerinin çokluğu ile birçoğu yerel olarak kalan diğer cemaatlerden daha fazla tanınmışlardır. Bu üç cemaatin ortak noktası Dihlevîlik kavramı ile ifade edilen Şah Veliyyullah'ın ilmî mirasının vârisleri olduklarını ileri sürmeleridir. Yukarıda ifade edildiği üzere Ehl-i Hadis'in doğuşu ve teşekkülü hakkında üç temel tez bulunmaktadır. Ehl-i Hadis'in ortaya çıkışı hakkındaki bu tezler aynı zamanda Hint alt kıtasında Şah Veliyyullah'a yönelik farklı algıların bulunduğu işaret etmektedir. Gerek fikhî görüşleri gerek kaynak tasavvurları ve faaliyet tarzları itibarıyla Ehl-i Hadis'in Şevkânî'nin tesirinde kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Ehl-i Hadis'in kurucu isimleri ile aynı dönemde yaşamış olan Ubeydullah es-Sindî'nin tezi isabetlidir. 19. yüzyılda Şah Veliyyullah'ın ihyâ projesinin hedeflerine mezhebi tamamen reddetmek yahut da hadis merkezli bir Hanefî yorumu geliştirmek gibi farklı mecralardan ulaşmaya çalışan hareketlerin onu bir referans noktası kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde Hanefî mezhebi müntesibi alimler Şah Veliyyullah'ı bu mezhebi savunan bir isim olarak kabul ederken Ehl-i Hadis cemaati onun taklidi reddeden bir âlim olduğunu göstermeye çalışmıştır. Kendilerini mezhepsiz yahut da Vehhâbî olarak isimlendiren Hanefî fikhî çevrelerine karşı bu cemaat de Şah Veliyyullah'ın izinden gittiğini ileri sürmüştür. Ona uzanan yoğun bir hoca-talebe ilişkisine sahip isimler tarafından kurulan ve görüşleri itibarıyla de bir takım ortak vurgulara sahip olduğu görülen Ehl-i Hadis cemaati gerek furû-i fikhî gerekse bu dönemde ictihad, taklid ve intisap gibi geniş tartışmalara konu olan meselelerde onunla aynı görüşlere sahip değildir. Ehl-i Hadis nasların karşılaşılabilecek tüm meselelerin çözümlerini kuşatıcı hükümler içerdiği anlayışı çerçevesinde kıyası reddetmiş ve nasların zâhiri ile ameli savunmuştur. 19. yüzyılda Hindistan'daki ilim muhitinde Hanefî fakihleri ile Ehl-i Hadis mensubu isimler arasındaki tartışmalar önemli bir yere sahiptir. Sözü edilen bu tartışmalar Hanefî fukahâsını mezhebin görüşlerini hadise dayalı deliller ile savunmaya sevk etmiş ve buna yönelik geniş bir literatür ortaya çıkmıştır.

<sup>194</sup> Azimâbâdî, *age*, C. I, s. 53.

<sup>195</sup> Özşenel, *age*, C. 33, s. 74.

<sup>196</sup> Daudî, *age*, s. 251-253; Birışık, *age*, s. 116-117.

<sup>197</sup> Bashir, *age*, s. 96.

<sup>198</sup> Bashir, *age*, s. 80; a.mlf., "The Ahl-i Hadîth", s. 27, 29, 36, 38-39.

<sup>199</sup> Brown, *age*, s. 46-47; Bulgur, *İslami Fikir Akımları*, s. 69; Faruki, *age*, s. 127; Usha Sanyal, *Ahmad Riza Khan Bareilwi*, Oneworld Publications, Oxford 2006, s. 37-38.

<sup>200</sup> Wani, *age*, s. 206-207.

<sup>201</sup> Wani, *age*, s. 200-201; Bashir, *Ahl-i Hadith Movement* s. 107-109.

Kaynakça

- ABBOTT, Freeland, "The Transformation of The Jihad Movement", *The Muslim World*, C. LII, S. 4, 1962, s. 288-295.
- ABDÜLHAY EL-HASENÎ, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, Matbaatu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye, Dimaşk 1983.
- \_\_\_\_\_, *Nüzhetü'l-havâtır*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999.
- ALAVI, Seema, "Siddiq Hasan Khan (1832-90) and the Creation of a Muslim Cosmopolitanism in the 19th Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 54, S. 1, 2011, s. 1-38.
- ALLEN, Charles, "The Hidden Roots of Wahhabism in British India", *World Policy Journal*, C. 22, S. 2, 2005, s. 87-93.
- AYDIN, Ahmet, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh Eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 15, 2018, s. 301-315.
- \_\_\_\_\_, "Hanefî Mezhebine Hintli Bir Yorum: Ferâiziyye Hareketi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, 2018, s. 457-478.
- \_\_\_\_\_, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- AYDINLI, Abdullah, "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 10, s. 507-508.
- AZİMÂBÂDÎ, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Emîr Alî, *Gâyetü'l-maksûd*, Mektebetü Dâri't-Tahâvî. Riyad 1414/1993.
- AZİZ AHMED, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, Çev. Ahmed Küskün, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1990.
- BASHIR AHMAD KHAN, "The Forgotten Soul of The Resistance Movement: Maulana Syed Mohammad Nazir Hussain Muhaddith Dehlavi (1220/1805-1320/1902)", *Proceedings of the Indian History Congress*, C. 60, 1999, s. 509-510.
- \_\_\_\_\_, *Ahl-i Hadith Movement in Northern India 1857-1947*, (University of Kashmir, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan 1987.
- BİRİŞİK, Abdülhamit -Cüneyt Eren, "Siddîk Hasan Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, s. 92-93.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C. 18, s. 94-101.
- \_\_\_\_\_, *Hind Altıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.
- \_\_\_\_\_, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", *Dîvân*, C. IX, S. 17, 2004, s. 1-62.
- BROWN, Daniel, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.

- BULGUR, Durmuş “1850-1900 Yılları Arasında Hind Yarımadası’ndaki İslâmî Fikir Akımları”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2002, s. 109-125.
- \_\_\_\_\_, “Ticaretten Sömürgeciliğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hâkimiyeti”, *Divan*, S. 17, 2004, s. 63-102.
- ÇEVİK, Salim, *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları, Ankara 2013.
- DAUDÎ, Halid Zaferullah Şah Veliyyullah Dehlevî’den Günümüze Pakistan ve Hindistan’da Hadis Çalışmaları, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- EREN, Cüneyt, *Sıddik Hasan Han ve Ahkamu’l-Kur’an Tefsiri*, EKEV, Erzurum 2001.
- EYİBİL, İrfan, *Sıddik Hasan Han’a Göre Tevhid ve Şirk*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2013.
- FARUKİ, Ziyâü’l-Hasen, *The Deoband School and The Demand for Pakistan*, Progressive Books, Lahor ts.
- FAZLURRAHMAN, İslam, Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara 1992
- GHAZI, Mahmood Ahmad, *Islamic Renaissance in South Asia 1707-1867: The Role of Shah Wali Allah and His Successors*, International Islamic University Islamic Research Institute, Islamabad 2002.
- GÖRGÜN, Tahsin, “Tecdid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C. 40, 234-239.
- GÜNGÖR, Ali İsra, “Hıristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri”, *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 21, 2005, s. 7-26.
- HAROON, Sana, “Reformism and Orthodox Practice in Early Nineteenth-Century Muslim North India: Sayyid Ahmed Shaheed Reconsidered”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, C. 21, S. 2, 2011, s. 177-198.
- IQTIDAR ALAM KHAN, “The Wahabis in the 1857 Revolt: A Brief Reappraisal of Their Role”, *Social Scientist*, C. 41, S. 5/6, 2013, s. 15-23.
- MASUD, Muhammad Khalid, “Fetâvâ-yı Ulemâ-i Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C. 12, 448.
- METCALF, Barbara Daly, *Islamic Revival in British India: Deoband, 1860-1900*, Princeton University Press, Princeton 1982.
- \_\_\_\_\_, “Islam and Power in Colonial India: The Making and Unmaking of a Muslim Princess”, *The American Historical Review*, C. 116, S. 1, 2011, s. 1-30.
- MI’RAJ MUHAMMAD, *Shah Wali Allah’s Attempt to Reconcile The Schools of Fiqh*, (McGill University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kanada 1968.
- MUINUDDIN AHMAD KHAN, “Tariqah-i Muhammadiyah Movement: An Analytical Study”, *Islamic Studies*, C. 6, S. 4, 1967, s. 375-388.
- \_\_\_\_\_, “Some Reflections on Mawlana Karamat Ali’s Role As A Reformer”, *Islamic Studies*, C. 4 S. 1, 1965, s. 103-110.

- NEVŞEHREVÎ, Ebû Yahya İmam Han, *Hindustan meyn Ehl-i Hadis ki ilmi hidmat*, Mektebe-i Neziriyye, Sahival 1971.
- OKUYUCU, Nail, "Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî'nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi", *Dîvân*, C. XV, S. 28, 2010, s. 177-211.
- ÖZŞENEL, Mehmet, "Muhammed Hüseyin Mevlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, C. 30, s. 542-543.
- \_\_\_\_\_, "Nezîr Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C. 33, s. 73-74.
- \_\_\_\_\_, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.
- RAHMAN ALÎ, *Tezkire-i Ulemâ-i Hind*, çev. Muhammed Eyyüb Kadiri, Pakistan Historical Society, Karaçi ts.
- RAHMATULLAH, *Contribution of Nawab Siddique Hasan Khan to Quranic and Hadith Studies*, (Aligarh Muslim University, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan 2015.
- RASHİD, Hameed Mohammed, *Şeyh Sedik Hasan Han el-Kannuşi'nin er-Ravdatu'n-Neddiyye Kitabından Bazı Fıkhi Meseleler*, (Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl 2017.
- SAEEDULLAH, *The Life And Works of Muhammed Siddiq Hasan Khan*, Sh. Muhammad Ashraf, Lahore 1973.
- SANYAL, Usha, *Ahmad Riza Khan Barelwi*, Oneworld Publications, Oxford 2006.
- SENÛSÎ, Muhammed b. Ali, *İkâzü'l-vesnân fi'l-amel bi'l-hadis ve'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1986.
- SİDDÎK HASAN HAN, *Ebcedü'l-ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978.
- \_\_\_\_\_, *ed-Dinü'l-halis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- \_\_\_\_\_, *el-İklid li edilleti'l-ictihâd ve't-taklîd*, İstanbul: el-Cevâibu'l-Kâine Matbaası, 1296/1879.
- ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*, Dâru'l-Fazîle, Riyad 2000.
- UBEYDULLAH ES-SİNDÎ, *et-Temhîd li ta'rifî eimmeti't-tecdîd*, çev. Ebû Saîd Gulâm Mustafa Kâsimî, Haydarâbâd: Lecnetu İhyâi'l-Edebi's-Sindî, 1972.
- WANI, Mushtaq Ahmad, *Development of Islamic Sciences in Kashmir*, (Aligarh Muslim University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), India 1999.
- YARRINGTON, Matt D., *Lived Islam in Bangladesh*, Doktora Tezi, University of Edinburgh, 2010.